

Станоје Бојанин
Византолошки институт САНУ
Кнез Михаилова 35, Београд, Србија
sbojanin@gmail.com

ПРВИХ ДЕСЕТ ГОДИНА ИСТРАЖИВАЊА ХИЛАНДАРСКОГ МЕДИЦИНСКОГ КОДЕКСА (1952–1961)

Апстракт: У чланку је описано првих десет година истраживања хиландарског медицинског рукописа бр. 517 од његовог открића 1952. године, која су постала кључна за историју српске средњовековне медицине. Представљени су радови лекара и историчара медицине који су оставили значајан траг у овој научној области. Разматрана питања односе се на величину састава Хиландарског медицинског кодекса, њихово порекло, језик са којег су преведени и ауторство. Највећим делом овог периода доминирале су претпоставке о старосрпским преводима античких аутора, пре свега Галена и Диоскурида, као и о посредовању Византије у преношењу знања хипократско-галенске медицине. Али, крајем те деценије појавили су се другачији погледи у вези са латинским пореклом хиландарских текстова и утицајима западноевропских школа на српску средњовековну медицинску књигу. Требало је да прође доста времена да ти погледи буду у потпуности усвојени. Они су до данас остали непромењени и недавно су изнова потврђени.

Кључне речи: Хиландарски медицински кодекс, средњовековна медицина и фармација, преведена књижевност, Салернска медицинска школа, *Circa instans*, *Antidotarium Nicolai*, Византија, Диоскурид, Кодекс Аниције Јулијане, Краљева болница у Цариграду.

1. Откриће

Током новембра и децембра 1952. године обављена су прилично успешна истраживања документарне и књижевне рукописне грађе и старе штампане књиге у библиотеци манастира Хиландара.¹

---

¹ Ђ. Сп. РАДОЛИЧИЋ, Старе српске повеље и рукописне књиге у Хиландару. Извештај о њиховом проучавању у новембру и децембру 1952. године,

Организовале су их најважније архивске и научне институције у држави тога времена – Главни архивски савет Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ), Српска академија наука и Академски савет ФНРЈ.² Тада је у Хиландару изнова прегледана документарна изворна грађа и детаљно је претресен садржај рукописног књижног фонда. Уз повеље, писма и различита акта, прелистано је око 700 рукописних књига. То је учињено прилично приљежно, како нам је у свом извештају посведочио историчар, проф. Ђорђе Сп. Радојичић (1905–1970): „ишли смо од рукописа до рукописа и прегледали лист по лист“.³ Истовремено је урађено око 4000 снимака одабране грађе.⁴ Успешан боравак у Хиландару подстакао је организаторе да наставе истраживања и снимања у наредној, 1953. години, проширујући их на „srpske arhivske i rukopisne zbirke“ из других светогорских манастира.⁵

Научне експедиције на Светој Гори откриле су више непознатих текстова и књига. У ту групу убраја се и рукописна књига од 204 листа која се у Хиландарској библиотеци води под бројем 517. Њу чини више средњовековних медицинских текстова и данас је у науци позната под именом Хиландарски медицински кодекс. У првом моменту важност открића није била довољно препозната, јер су пажњу, према сведочењу проф. Радојичића, привукле две врсте састава: једни су припадали документарној и правној грађи чији је значај у тадашњој историјској науци био прилично цењен, а други су чинили изворе „о којима се у науци није ништа знало“, као што је група српских музичких текстова.⁶ Као најважнији подухват научне експедиције у Хиландару и на Светој Гори, Радојичић је представио откриће српске верзије византијског Земљорадничког закона. Тада је написао да „od svega što je nađeno na Sv. Gori, i 1952. i 1953. god., najvažniji je za nauku srpski tekst Zemljoradničkog zakona“.⁷ Релативно

Arhivist 2/2 (1952) 47–82 [Ђ. СП. РАДОЈИЋИЋ, *Stare srpske povelje i rukopisne knjige u Hilandaru. Izveštaj o njihovom proučavanju u novembru i decembru 1952. godine, Arhivist* 2/2 (1952) 47–82].

² Ђ. СП. РАДОЈИЋИЋ, *Srpske arhivske i rukopisne zbirke na Sv. Gori (Izveštaj o njihovom proučavanju i snimanju u septembru i oktobru 1953. god), Arhivist* 5/2 (1955) 5.

³ Ђ. СП. РАДОЈИЋИЋ, *Stare srpske povelje i rukopisne knjige*, 54.

⁴ Ђ. СП. РАДОЈИЋИЋ, *Srpske arhivske i rukopisne zbirke na Sv. Gori*, 28.

⁵ Исто, 5.

⁶ *Гласник Српске академије наука (= Гласник САН) 5/1 (1953) 202 [Гласник Српске академије наука 5/1 (1953)].*

⁷ Ђ. СП. РАДОЈИЋИЋ, *Srpske arhivske i rukopisne zbirke na Sv. Gori*, 14.

брзо по открићу, приређено је научно издање овог правног споменика.⁸ Супротно томе, откриће српског хиландарског рукописа са медицинским саставима није било препознато као важно у мери у којој то заслужује, па није ни било приближно слично оцењено. Научне дисциплине историја медицине и историја науке су биле сувише младе да би се у раду на терену и у извештајима могла препознати посебност садржаја књиге у целини посвећене лечењу и лековима, али и опису биљака, минерала и животиња. Њен садржај је оквирно изједначен са групом до тада познатих састава названих општим именом лекаруше или јатрософије. Професор Ђорђе Сп. Радојичић је следећим речима указао на откриће медицинског рукописа:

„За историју наше медицине у Хиландару има важних текстова. Из прве половине XV потиче ‘Иатрософија о свакој вешти’. То није велики спис (бр. 462). Један већи рукопис од 204 листа, сачињава ‘Беседа от познанија болести по пипању жил’. Очевидно је превод с грчког. Има у њему и грчких текстова. Рукопис је из друге половине XV или из прве половине XVI века (бр. 517)“.⁹

У наведеним речима нема оне истаживачке одушевљености која је исказана приликом проналаска Земљорадничког закона. Постојање хиландарског рукописа са медицинским саставима другачијим од до тада познатих у лекарушама са терапијским текстовима није се очекивало, па је књига за потребе непосредне и прелиминарне идентификације названа према наслову састава којим је отпочињала. Њен садржај је нашем ученом медиевисти био непознат и препознат је као превод са грчког језика, указујући на постојање дописаних грчких коментара на маргинама и белинама рукописа. Исти извештај са научне експедиције укључен је и у годишњи извештај о раду сарадника Историјског института, који је штампан у *Гласнику САН* за 1953. годину.¹⁰ Ипак, важност хиландарске књиге за историју медицине није била непримећена и она је у целини снимљена током друге истраживачке експедиције на Светој Гори.¹¹ Приступачност њеног садржаја посредством снимака подстакло је нова интересовања за истраживања у области историје медицине која су се показала

⁸ Ђ. Сп. РАДОЈИЧИЋ, Српски рукопис земљорадничкога закона, *Зборник радова Византолошког института* (= *ЗРВИ*) 3 (1955) 15–28 [Ђ. Сп. РАДОЈИЧИЋ, *Srpski rukopis zemljoradničkoga zakona, Zbornik radova Vizantološkog instituta* 3 (1955) 15–28].

⁹ Ђ. Сп. РАДОЈИЧИЋ, Старе српске повеље и рукописне књиге, 72.

¹⁰ *Гласник САН* 5/1 (1953) 202.

¹¹ Ђ. Сп. РАДОЈИЧИЋ, *Srpske arhivske i rukopisne zbirke na Sv. Gori*, 28.

плодним већ крајем исте деценије. Управо је развој истраживања која су за резултат имала далекосежне закључке који се до данас нису битно променили, тема нашег чланка. Дотадашња знања о средњовековној медицини сводила су се, углавном, на једноличну изворну грађу из лекаруша и на податке о појединим лекарима и апотекама сачуване у документарним изворима приморских комуна. Део те изворне грађе представио је њихов добар познавалац Константин Јиречек у *Историји Срба*, која је исте 1952. године доживела своје друго српско издање као двотомна књига, у преводу и са допунама нашег угледног историчара Јована Радонића.¹²

2. Почетна полазишта

Откриће проф. Ђорђа Сп. Радојичића подстакло је истраживања која су знатно допринела развоју историје српске средњовековне медицине у другој половини XX столећа. Истовремено, његова кратка примедба о обележју рукописа, нехотице је усмерила почетке истраживања у правцу који се није показао плодноносним. Погрешна оцена о пореклу се може разумети, с обзиром да је дата на основу површног прегледа текстова који су, уосталом, у српској науци били непознати. На оцену је несумњиво утицало место проналаска књиге, манастир Хиландар, који је столећима био позорница плодносног сусрета српске и византијске културе. Те позне јесени 1952, прегледано је на хиљаде листова различите писане грађе која је, уколико није била оригинално српска и словенска, представљала преводе са грчког језика. Сагледани у таквом окружењу, новоткривени медицински састави могли су по свом настанку бити само византијски.

Сложена структура хиландарске медицинске књиге требало је да буде препозната у времену које долази. Научна сазнања о њеном садржају стицала су се прилично упорно и континуирано како би се дошло до основних података и непобитних закључака. Увид у садржај је био отежан због лошег стања рукописне књиге која у целини није сачувана. Она је, сем тога, била више пута повезивана, а њени

---

¹² К. ЈИРЕЧЕК, *Историја Срба* I–II, Београд 1952, 313–316 [К. ЈИРЕЧЕК, *Istorija Srba* I–II, Београд 1952] (прво српско издање из 1922. и 1923. године). Значајније помаке у сазнавању нових података из историје средњовековне медицине пружила су истраживања: Р. ЈЕРЕМИЋ, *Zdravstvene prilike u jugoslavenskim zemljama do kraja XIX veka*, Zagreb 1935, и Р. ЈЕРЕМИЋ – Ј. ТАДИЋ, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika* I–II, Београд 1938–1939, која ипак нису излазила из постојећих оквира условљених познатом врстом извора, а који су формирану у Јиречековој *Историји Срба*.

листови и свешчице су укоричени испретурано, што је знатно отежавало рад на њеном садржају. Опсежнија археографска и кодиколошка анализа зборника још увек се сматра неопходном.¹³ Детаљно су нам познати водени знаци који припадају различитом типу и годишту, помоћу којих се настанак употребљеног папира за књигу оквирно смешта у шесту деценију XVI века.¹⁴ У књизи је сачуван запис из 1681/1682. године о похари Херцеговине од стране Ченгић паше,¹⁵ што указује на шире области у којима се књига раније налазила. Њен настанак, свакако, не треба тражити у манастиру Хиландару и на Светој Гори.¹⁶

Да би се дошло до поузданих податка о садржају хиландарског рукописа неопходно је било утврдити број његових састава и одредити њихово ауторство или, оквирно, њихово порекло. Откриће ауторства неких од њих би, неминовно, указивало у ком правцу треба тражити изворе за преостале анонимне текстове, као и за зборник у целини. Управо у светлу тих трагања је у нашем раду представљен процес стицања знања о данас најзначајнијој књизи српске средњовековне медицине у првих десет година по њеном открићу. Намера је била да се детаљно прикажу колебања која су пратила истраживања и да се укаже на погрешна или застарела решења која се и данас нехотично преносе у савремену научну литературу уколико се некритички ослања на највећи број чланка и монографија из педесетих година XX века. У првом плану су рана истраживања др Реље В. Катића (1910–1992), уваженог изучаваоца историје ветерине и медицине и Хиландарског медицинског кодекса, сарадника Секције за историју

---

¹³ Постоји кратак преглед садржаја рукописа у: Д. БОГДАНОВИЋ, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, 194–195 [D. BOGDANOVIĆ, *Katalog ćirilskih rukopisa manastira Hilandara*, Beograd 1978]. На целовитост књиге указује више састава или пасуса чије је излагање прекинуто губитком њених листова.

¹⁴ Р. СТАНКОВИЋ, Водени знаци Хиландарског медицинског кодекса № 517 из 1550/60. године, *Археографски прилози* 26–27 (2004–2005) 449–463 [R. STANKOVIĆ, Vodeni znaci Hilandarskog medicinskog kodeksa № 517 iz 1550/60. godine, *Arheografski prilozi* 26–27 (2004–2005) 449–463].

¹⁵ Д. БОГДАНОВИЋ, *Каталог*, 195.

¹⁶ Такво мишљење износи и Реља Катић у: *Хиландарски медицински кодекс № 517*, прир. Р. В. КАТИЋ, прев. Љ. КОТАРЧИЋ – М. МИЛИВОЈЕВИЋ, Горњи Милановац – Београд 1989, XXXVII (= *ХМК* 1989) [*Hilandarski medicinski kodeks № 517*, прир. Р. В. КАТИЋ, прев. Љ. КОТАРЧИЋ – М. МИЛИВОЈЕВИЋ, Gornji Milanovac – Beograd 1989] на основу других показатеља, као што је присуство гинеколошких пасуса и оних о лечењу импотенције код мушкараца у хиландарском рукопису.

медицине, ветерине и фармације Института за медицинска истраживања САН и професора Ветеринарског факултета Београдског универзитета.¹⁷ Посебна опрезност је неопходна приликом употребе ни за његових ауторских и коауторских чланка, као и поглавља која се односе на Хиландарски медицински кодекс у његовој монографији *Медицина код Срба у средњем веку* (Посебна издања, књига 310, Одељење медицинских наука, књига 12, САН, Београд 1958). Књига представља прву опширну научну синтезу о медицини средњовековне Србије која је обухватила хиландарски медицински зборник.¹⁸ Она несумњиво представља значајан подухват тога времена и по многим питањима се може сматрати актуелним и утицајним штивом у научним и шире образованим круговима који нису специјализовани за историју средњовековне медицине. Међутим, тридесетак година касније, Катићево уводно поглавље у издању текста Хиландарског медицинског кодекса садржало је прилично другачије погледе и закључке у односу на књигу из 1958. године.¹⁹ Ти погледи су изнесени знатно раније, непуне две године по објављивању монографије о средњовековној медицини, о чему ће бити речи.

3. Први Катићеви радови: 1955. година

Године 1955. Реља Катић, тада доцент, објавио је три рада у којима је истакао изузетан значај хиландарског медицинског рукописа за изучавање српске средњовековне медицине. Према личном сведочењу, на хиландарски рукопис упутио га је академик Н. Радојчић, тада у својству рецензента његове монографије *Историја ветеринарства Србије*. То се догодило, како казује Катић, „пре оснивања Секције за историју медицине, ветерине и фармације Института за медицинска истраживања САН, чији је члан био.”²⁰ Дате хронолошке

---

¹⁷ За основне биографске податке в. *Enciklopedija Jugoslavije* 5, Zagreb 1957, 227; *Енциклопедија српске историографије*, ур. С. ЋИРКОВИЋ – Р. МИХАЉЧИЋ, Београд 1997, 429–430 [*Enciklopedija srpske istoriografije*, ур. С. ЋИРКОВИЋ – Р. МИХАЉЧИЋ, Београд 1997]; *Знамените личности ветеринарске медицине Србије I*, Београд 2009, 40–42 [*Znamenite ličnosti veterinarske medicine Srbije I*, Београд 2009].

¹⁸ Први свеобухватан поглед на историју медицине у југословенским земљама потиче из пера Ристе Јеремића (*Zdravstvene prilike*, в. горе нап. 12); о томе в. М. Д. ГРЕМК, *Proučavanje i nastava historije medicine u Jugoslaviji*, *Liječnički vjesnik* 84/1 (1962) 8.

¹⁹ ХМК 1989, xxxiii–l.

²⁰ Р. КАТИЋ, Хиландарски медицински кодекс БР. 517, *Зборник радова Српске академије наука и уметности* (= *Зборник радова САНУ*), 71 (1960) 73.

одреднице упућују на 1954. годину када су на седници Одељења медицинских наука САН одређени рецензенти за Катићеву књигу, док је Секција основана наредне године.²¹ У току исте, 1954. године, рецензенти су изнели примедбе које је аутор усвојио, те је књига била прихваћена за штампу,²² али је на објављивање чекала наредних неколико година. У том периоду, од краја 1954. до краја 1957. године, истраживања Реље Катића на хиландарској медицинској књизи значајно су напредовала, што се одразило на завршну верзију монографије о историји српске ветерине (в. ниже).²³

Прва истраживања следила су, разумљиво, започету бразду проф. Ђорђа Сп. Радојичића. Године 1955. је објављен Катићев чланак звучног наслова *Српски превод Диоскуридесовог кодекса најдрагоценији споменик наше медицинске културе*, у којем се указује на изванредно научно откриће.²⁴ Излагање започиње општим похвалама и високопарним речима:

„Развој медицине у феудалној Србији, у периоду од XII – XIV века забележио је сјајан процват, који се манифестовао на свим пољима медицинског стварања, како у хуманој тако и у ветеринарској медицини. Када се говорило о медицини средњовековне Србије, до сада се сматрало, да је она знала само за верску медицину и народну емпирију... Галенско-Хипократска медицина, за разлику од осталих народа Европе, код нас је доспевала директним путем из Византије, без посредника...“ (стр. 85).

У чланку је указано на основне појединости из садржаја хиландарског рукописа и објављено је шест његових факсимила. За разлику од прелиминарног увида проф. Радојичића, Катић указује на постојање две веће целине – једна је она коју је препознао Радојичић, док друга садржи непознат и јединствен фармаколошки састав.

[R. KATIĆ, Hilendarski medicinski kodeks BR. 517, *Zbornik radova Srpske akademije nauka i umetnosti* 71 (1960)].

²¹ M. D. GRMEK, Proučavanje i nastava historije medicine, 14.

²² Записници са седница Одељења медицинских наука САН објављени су у *Годишњак САН* 61 за 1954, Београд 1957, 121, 124, 126 [*Godišnjak SAN* 61 за 1954, Београд 1957].

²³ За Катићеве радове из овог и каснијег периода, в. *Библиографија Ветеринарског факултета у Београду 1936–1976*, Београд 1979, 129–155 [*Bibliografija Veterinarskog fakulteta u Beogradu 1936–1976*, Београд 1979].

²⁴ P. V. KATIĆ, Српски превод Диоскуридесовог кодекса најдрагоценији споменик наше медицинске културе, *Acta veterinaria* 5 (1955) 85–95 [R. V. KATIĆ, Srpski prevod Dioskuridesovog kodeksa najdragoceniji spomenik naše medicinske kulture, *Acta veterinaria* 5 (1955) 85–95].

Обе целине представљају преводе са грчког језика који су учињени у манастиру Хиландару „у коме је била основана не само наша прва болница, већ и прва медицинска школа“ (стр. 86). Идентификација састава није представљала већи проблем, бар не у овом Катићевом чланку: први је сматран за превод Галеновог текста о пулсу, док други, већи део, „ако се боље погледа... садржи превод чувеног Диоскуридесовог Кодекса“ (стр. 91). Према томе, хиландарски рукопис се састоји из два прилично важна дела античке медицине и фармације која су у српску медицину доспела захваљујући посредству Византије. Знатну пажњу аутор је посветио наводном преводу познате античке фармакопеје *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς (De materia medica)* римског војног и цивилног лекара Педанија Диоскурида из Аназарба у Киликији (активан око 40–80. године).²⁵ Детаљнији докази о преводу нису пружени, „пошто нам је простор за штампу ограничен“.²⁶ Истраживач је ради илустрације навео неколико описа дрога из хиландарског рукописа (*хелеборуш*, тј. кукурек, *јунипери*, тј. вења, камфор, *ртут*, тј. жива), уз преводе појединих пасуса на савремени језик (стр. 91, 94). Убрзо ће се показати да неке од дрога нису могле припадати Диоскуридовој књизи, док пасус о живи потиче из једног другог, токсиколошког састава, који је настао у средњем веку.

У чланку је Катић покренуо и питање у вези са преводом хиландарске фармакопеје. Указано је на српско порекло преводиоца који наводно „није знао добро грчки“, те је, стога, „поједина места преписивао на грчком и доста грчких термина задржавао при превођењу“. С друге стране, примећено је да је српски текст од изузетне вредности јер „писан је доста добрим стилем“ и „садржи масу лепих народних израза за поједине медицинске термине“. Кад је реч о фармаколошком делу, аутор је изнео своје закључке као коначне и непроменљиве:

„Али од свих споменика наше медицинске културе највећу драгоценост представља хиландарски превод Диоскуридесовог фармаколо-

²⁵ J. M. RIDDLE, *Dioscorides on Pharmacy and Medicine*, Austin 1985, 1–4, 13–14; уп. М. ГРЕК, „Dioskurid, Pedanije“, *Medicinska enciklopedija* 3 (1959) 289–290. Име Диоскурид (Διοσκουρίδης или Διοσκορίδης), у латинским текстовима Dioscorides, наводи се у овом чланку у оба облика, у зависности од цитираног текста. Ми смо се определили за прву варијанту имена. У старосрпском тексту Хиландарског медицинског кодекса име је транскрибовано као Диашкоридиш (Діашкоридишъ), често скраћено „Диа“ (Діа).

²⁶ Р. В. КАТИЋ, Српски превод Диоскуридесовог кодекса, 91.

шког списка“, а то је „уједно и најдрагоценији медицински споменик код Словена уопште“ (стр. 86).

Веза хиландарског рукописа и античке фармакопеје није само тематска, већ произилази из конкретне књиге. Катић је био упознат са изванредно осликаним кодексом Аниције Јулијане из око 512. године, који је почетком XV столећа био у употреби у болници српског краља Милутина у Цариграду.²⁷ За Катића је то био „још један спис овакве врсте, који је био у српским рукама“ (стр. 86). Позноантички кодекс и Милутинова болница у Цариграду биће једна од важних тема Катићевих истраживања о хиландарском рукопису и средњовековној српској медицини.

У следећем раду *О poreklu odlomaka iz Dioskuridesovog spisa u Hilendarskom medicinskom kodeksu (br. 517)*,²⁸ понављају се изречени ставови, неки уз известан опрез. Први део књиге сада се састоји од више текстова у којима је „обрађена дијагностика и терапија разних обољења“, које аутор планира да обради посебно, у сарадњи са својим колегама, пре свега Лазаром Станојевићем (1905–1980), чланом Секције за историју медицине, ветерине и фармације САН (стр. 109). Други део „sadrži opise nekih droga sa uputstvima za njihovu upotrebu u terapiji kao i toksikološku stranu njihovog delovanja“ (стр. 109). То су, заправо, „odlomci iz Dioskuridesovog farmakološkog spisa“ (стр. 109). Током истраживања, Катић је „izvršio uporedna ispitivanja“ хиландарског текста са Диоскуридовом кодексом на основу којих је утврдио да се „neka poglavlja iz našeg spisa nalaze i u spomenutom kodeksu“, као што су она о кукуреку, вењи, живи, олову, перуници и слично, уз поновно превиђање чињенице да описи неких дрога из минералног света (жива) припадају једном сасвим другом саставу (стр. 109, 111).

„Ako se upoređi sadržina priloženih faksimila, našeg prevoda, sa grčkim tekstovima, rukopisa Dioskuridesovog kodeksa, srpske bolnice u Carigradu, videće se, da je ona manje više ista“ (стр. 111).

Уверен у тачност резултата својих истраживања која још увек нису била целовита, као и да ће изнете хипотезе постати чињенице („videće se“), Катић упозорава да у хиландарском зборнику постоје и

²⁷ Књига је фототипски објављена: *De codicis Dioscuridei Aniciae Iulianae, nunc Vindobonensis Med. Gr. I, moderante IOSEPHO DE KARABACEK, Lugduni Batavorum* 1906.

²⁸ R. V. КАТИЋ, О poreklu odlomaka iz Dioskuridesovog spisa u Hilendarskom medicinskom kodeksu (br. 517), *Zbornik radova. Veterinarski naučno-istraživački i dijagnostički institut Kosova i Metohije* 1, Priština 1955, 105–114.

оне дроге којих нема код Диоскурида, као што је камфор (стр. 111). Тај податак га је подстакло на спекулације, у смислу да „su te droge bile naknadno unete u neki pozniji prepis“ Диоскуридовог кодекса и да су их у процесу умножавања књиге преписивачи прихватили „smatrajući ih kao sastavni deo izvornog teksta“ (стр. 113). Без испитивања рукописне традиције Диоскуридове фармакопеје, Катић је појаву описао као „накнадна уметања“, што је имало за резултат да су „rojedina poglavlja toliko izmenjena, da se mnogo razlikuju od teksta iz doba prepisivanja rukopisa“ (стр. 113). Разлике које је аутор приметио требало је да га подстакну на опрез и разматрање могућности да се налази пред текстом неке друге фармакопеје. Ипак, он се задовољио примедбом да, услед извесних одступања, хиландарски превод није могао бити урађен са верзије Диоскуридове књиге каква се чувала у Милутиновој болници. Истовремено, није поновио став да је превод учињен у манастиру Хиландару. Катић је био уверен да пред собом има српски превод Диоскурида, а постојеће разлике разумео је у смислу „da naš prevodilac nije bio dobar znalac grčkog jezika... ili pak, da je grčki tekst sa koga je on preveden, odstupaо od originala“ (стр. 111). На крају чланка закључује да су хиландарски „farmakološki odlomci... prevedeni iz nekog docnijeg proširenog rukopisa Dioskuridesovog kodeksa ili pak farmakološkog spisa, koji je sadržavaо odlomke spomenutog kodeksa“ (стр. 113).

И поред примедбе о одступањима у тексту, веза са „Диоскуридовим кодексом“ коју је препознавао Катић, остаје. Она је и даље непосредна, али само из једног разлога – Кодекс је неко време био инвентар „српске болнице“ у Цариграду. Тај податак неминовно наводи на закључак „da je terapija ovog kodeksa bila vrlo dobro poznata srpskoј srednjovekovnoj medicini“ (стр. 113). О Диоскуридовој књизи и наводној српској болници биће касније речи.

Трећи чланак, *Порекло световне медицине средњовековне Србије*,²⁹ објављен исте, 1955. године, понавља до тада изнете ставове. Они су саопштени у контексту разматрања садржаја других медицинских састава (лекаруша) из различитих српских рукописа за које је означено да припадају „световној медицини“. У вези са хиландарским фармаколошким делом рукописа, ранија запажања су нешто одређенија:

---

²⁹ Р. В. КАТИЋ, *Порекло световне медицине средњовековне Србије, Медицински преглед 8/5 (1955) 298–306* [R. V. KATIĆ, *Poreklo svetovne medicine srednjovekovne Srbije, Medicinski preglеd 8/5 (1955) 298–306*].

„Овде нарочито желимо да истакнемо велики значај ‘Хиландарског медицинског кодекса (бр. 517)’ за нашу културу, а у коме се налазе одломци и из споменутог Диоскуридесовог фармаколошког кодекса, који су врло вероватно били преписани из неког познијег проширеног рукописа. У прилог овога говоре дроге за које се није знало у доба Диоскурида... а које се не налазе и у препису истог кодекса из 512. године. Судаћи по латинским исказима, који се сусрећу у овом рукопису, врло вероватно, да су те допуне дошле преко западњачке медицине а можда и преко Арабљана“ (стр. 301).

Хиландарска фармакопеја није морала бити у потпуности грчког порекла. Постојећи погледи аутора допуњени су новим, који допуштају утицаје „западњачке“ и арапске медицине на проширење античке *De materia medica*. Детаљније образложење тих далекосежних закључака је изостало.

Понављање сличних ставова је обележје и наредних Катићевих радова. Крајем 1955. године Одељење медицинских наука САН одредило је рецензенте за нови Катићев чланак, који је почетком наредне године одобрен за штампу и објављен под насловом *Терапијски кодекси српске средњовековне медицине*.³⁰ У прилично обимном чланку о средњовековној медицини (на 50 страница) побројани су и уопштено описани такозвани „терапијски кодекси“ (не само они из „световне медицине“). Заправо, то нису „кодекси“, већ текстови намењени лечењу који су сачувани у рукописним књигама разноврсног садржаја које називамо зборницима мешовитог састава или су, пак, фрагменти нама данас непознатих књига. Посебна пажња је указана хиландарској медицинској књизи, једином зборнику са медицинским садржајем (стр. 85–113). Чланак доноси извесне новине представљене као резултат Катићевог континуираног рада на хиландарском рукопису. Стари закључци су пажљивије формулисани, док је научна јавност упозната са новим садржајима и претпоставкама. Рукопис се не састоји само из два, већи из „пет делова“. Уз текст о пулсу за који и даље сматра да „представља извод или превод познатог Галеновог дела“, као посебни „делови“ издвојени су штиво из интерне медицине, „спис о заразним болестима“ и „токсиколошки

---

³⁰ Р. КАТИЋ, Терапијски кодекси српске средњовековне медицине, *Зборник радова САН* 48 – Институт за медицинска истраживања (= ИМИ) 1 (1956) 69–119 [Р. КАТИЋ, Терапијски zbornici srpske srednjovekovne medicine, *Zbornik radova SAN* 48 – Institut za medicinska istraživanja 1 (1956) 69–119]. *Годишњак САН* 62 за 1955, 132 [*Godišnjak SAN* 62 за 1955]; Архив САНУ: Записник са XI скупа Одељења медицинских наука САН одржаног 22. децембра 1955. године.

спис“. Посебна пажња указана је, као и до сада, областима књиге које садрже „одломке из фармаколошког списка Диоскуридеса“ (стр. 85). Катић наставља са поређењем српског превода и садржаја из „чувеног Диоскуридесовог фармаколошког списка из 512. године, некада својине Српске болнице Продромовог манастира у Цариграду, задужбине краља Милутина“ (стр. 85). Нових запажања нема, већ се понављају постојећи закључци:

„Зато сматрамо да се састављач овог зборника [Хиландарског медицинског кодекса – прим. С. Б.] служио приликом његовог писања неким познијим преписом Диоскуридесовог кодекса, или пак фармаколошким списом, који је био допуњен дрогама које не садржи рукопис Српске болнице у Цариграду“ (стр. 86).

Ауторова порука је јасна. Српски приређивач и(ли) преводилац са грчког пред собом није имао „оригиналну“, античку верзију Диоскуридове *De materia medica* која се чувала у „српској болници“, већ неку од њених каснијих или допуњених верзија. Овог пута су испуштена ранија, смело изречена запажања о „западњачкој“ и арапској медицини као „врло вероватним“ посредницима у увођењу нових дрога, али су зато изнета нова, као што је претпоставка о хиландарском зборнику као оригиналној компилацији српског приређивача:

„Ако се има у виду садржина овог зборника могло би се претпостављати да он претставља пре оригинално дело него превод, и да је приликом састављања његовог аутор користио више списка“ (стр. 98).

Важан допринос у дотадашњим разматрањима било је детаљније представљање једног од новопрепознатих састава хиландарске књиге, трактата о отровима. Објављен је већи његов део (101–105), са уверењем да представља целовит текст. Слично саставу о пулсу, исказано је мишљење да „представља превод или извод из Галеновог списка“, овог пута о отровима (стр. 100). Грешка у препознавању текстуалне целовитости трактата поновила се и касније, приликом издавања хиландарског рукописа 1989. године, али су општи погледи на порекло текста били знатно другачији.³¹

4. Прва Катићева и Станојевићева издања хиландарских текстова

Објављивање трактата о отровима указује на нове приступе у истраживањима које је Катић наговестио у једном од својих претходних радова, а то је објављивање састава из хиландарског меди-

---

³¹ ХМК 1989, XL, 391–396.

цинског рукописа. У периоду од 1956. до 1958. године штампано је више текстова у форми посебних чланака. Већи број њих објавио је у савременој ћириличној транскрипцији, у сарадњи са др Лазаром Станојевићем или самостално. Ти радови представљају прва издања појединачних састава из хиландарског зборника, иза којих следи превод на савремени језик или детаљно излагање садржаја и одабрани коментари. Оба аутора су изнела заједничко, похвално мишљење о Хиландарском медицинском кодексу као о књизи која је унела „највише светлости у познавање наше средњовековне медицине“³² и која „највећим делом садржи поглавља узета из проширеног чувеног фармаколошког Диоскуридесовог списка“.³³ Катић и Станојевић препознају текстове које објављују као грчко штиво, засновано на хипократско-галенској медицини, чији су посредници текстови настали у Византијском царству. У чланку *Интерна медицина у српској медицини средњег века* из 1956. године³⁴ изнет је закључак: „Byzantine Medicine served as a model to Serbian medical science during the middle age. Byzantine medical manuscripts were translated into Serbian“ (стр. 47). У истом раду аутори су изнели и нешто другачије погледе, мада прилично неодређено. Диоскуридово дело било је преведено на латински језик и „његови преводи [су] приређивани и допуњавани од краја XV до почетка XVI века“ (стр. 44). Таквој традицији допуна и приређивања припада и део хиландарског рукописа у којем се, закључују аутори, „налазе делови превода Диоскуридова дела“ (стр. 44). Остало је, међутим, нејасно који би то делови из хиландарске фармакопеје могли бити.

Другачије ставове су исказали приликом разматрања особености предлошка употребљеног за настанак хиландарског зборника у целини. Своја колебања изнели су у посебном чланку из исте године, насловљеном *Спис о утврђивању болести помоћу мокраће*:

---

³² Л. СТАНОЈЕВИЋ – Р. КАТИЋ, Спис „От огњице ефимере“ у Хиландарском медицинском кодексу бр. 517, *Зборник радова САН* 56 – ИМИ 4 (1957) 83 [L. STANOJEVIĆ – R. KATIĆ, Spis „От ognjice efimere“ у Hilendarskom medicinskom kodeksu br. 517, *Zbornik radova SAN* 56 – IMI 4 (1957)].

³³ Р. В. КАТИЋ – Л. СТАНОЈЕВИЋ, О огњици (грозници) у Хиландарском медицинском кодексу, *Зборник радова САН* 48 – ИМИ 1 (1956) 12 [R. V. KATIĆ – L. STANOJEVIĆ, О ognjici (groznici) u Hilendarskom medicinskom kodeksu, *Zbornik radova SAN* 48 – IMI 1 (1956)].

³⁴ Р. В. КАТИЋ – Л. СТАНОЈЕВИЋ, Интерна медицина у српској медицини средњег века, *Медицински преглед* 11/1 (1956) 43–47 [R. V. KATIĆ – L. STANOJEVIĆ, Interna medicina u srpskoj medicini srednjeg veka, *Medicinski pregljed* 11/1 (1956) 43–47].

„Тешко је рећи да ли Хиландарски медицински кодекс бр. 517 претставља превод или извод из неког античког или византијског кодекса. Судећи по томе што се његов састављач врло често позива на гледишта старих лекара („глагољет Галиено“, лист 142, 143. итд.), могло би се претпоставити да је овај рукопис превод или извод из неког познијег византијског списка или је његов писац сам саставио наведени рукопис“ (стр. 89).³⁵

Стара питања се изнова постављају како би се поновили раније изнесени закључци о настанку хиландарске фармакопеје. Истовремено, отварају се и нова поља истраживања у виду објављивања и анализе до тада непознатих хиландарских текстова. Аутори су мишљења да састав о одређивању болести према мокраћи, односно о уроскопији, преноси знања „неких византијских медицинских рукописа о тадашњем учењу у погледу и значају мокраће за утврђивање болести“ (стр. 102). Притом, изнесена су тачна запажања о значају целокупног садржаја Хиландарског медицинског кодекса:

„У овом Хиландарском рукопису нема неких нових чињеница које тадашњој медицини нису биле познате, или оригиналних факата који би га стављали изнад осталих сличних списка тадашње медицине. Међутим, он претставља драгоцен материјал за проучавање српске средњовековне историје медицине и здравствене културе уопште, јер јасно потврђује да медицинско знање писца Хиландарског медицинског списка није заостајало за медицинским знањем тадашње медицине“ (стр. 102).

Слични погледи о пореклу и карактеру хиландарских текстова читају се и у другим чланцима. У *Спису о заразним болестима* из 1956. године,³⁶ Катић је самостално објавио хиландарски текст уз оцену да он највероватније „претставља превод или извод из неког византијског медицинског списка посталог под утицајем западњачке медицине“ (стр. 106). Наведена реченица понавља став да порекло медицинских текстова не мора бити сасвим „византијско“, али је Византија преко грчког текста и даље посредник, као и у случају ан-

---

³⁵ Р. В. КАТИЋ – Л. СТАНОЈЕВИЋ, *Спис о утврђивању болести помоћу мокраће у Хиландарском медицинском кодексу бр. 517, Зборник радова САН 52 – ИМИ 2 (1956) 89–103* [R. V. KATIĆ – L. STANOJEVIĆ, *Spis o utvrđivanju bolesti pomoću mokraće u Hilandarskom medicinskom kodeksu br. 517, Zbornik radova SAN 52 – IMI 2 (1956) 89–103*].

³⁶ Р. В. КАТИЋ, *Спис о заразним болестима из Хиландарског медицинског кодекса бр. 517, Зборник радова САН 52 – ИМИ 2 (1956) 105–129* [R. V. KATIĆ, *Spis o zaraznim bolestima iz Hilandarskog medicinskog kodeksa br. 517, Zbornik radova SAN 52 – IMI 2 (1956) 105–129*].

тичких аутора. Грчко порекло Катић је радикално довео у питање у једном другом чланку, *Спис о маларији из хиландарског медицинског кодекса бр. 517*, који је Одељење медицинских наука САН прихватило за штампу новембра 1957. године.³⁷ У њему је изнео мишљење које га је знатно удаљило од трасиране бразде Ђорђа Сп. Радојичића – спис о маларији није превод са грчког – он је српски!

„На овакав начин излагања не налази се ни у једном од списа Хиландарског кодекса, па зато сматрамо да је његов аутор сам састављач кодекса. У прилог овоме говорило би и познавање медицине од стране писца. Јер заиста за лекара који је знао да одабере за свој зборник такве медицинске списе какве садржи Хиландарски кодекс, писање једног списка овакве садржине није могло да претставља никакву тешкоћу. Што се пак тиче порекла материје коју садржи наш спис о маларији, она је обрађена према Хипократу, Галену и арапским лекарима Ависену и Разесу“ (стр 207).

Запажање о познаваоцу медицинских текстова који стоји иза хиландарске компилације је највероватније тачно, али то није аргумент за ауторство једног од текстова из те компилације. Катић је убрзо разумео неутемељеност своје исхитрене претпоставке, те она касније није нашла место у његовом опусу.

5. Прве монографије

У књизи *Историја ветеринарства Србије (период од XII до друге половине XIX века)* (Посебна издања, књ. 294, Одељење медицинских наука, књ. 11, САН, Београд 1957), која је релативно дуго чекала да буде објављена, поновљени су до сада познати ставови. Хипократско-галенска медицина у средњовековној Србији била је позната посредством Византије и то кроз различите врсте састава. Групи тих текстова припадају и они из Хиландарског медицинског кодекса, као што су текст о пулсу или „делови из проширеног Диоскурдесовог фармаколошког списка“ (стр. 77–78). Према Катићевом мишљењу, „80% лекова из нашег најстаријег кодекса“ налази се у „Диоскоридовом фармаколошком спису“ (стр. 81).

Следеће године је из штампе изашла нова Катићева монографија посвећена медицини, горепоменутом *Медицина код Срба у средњем веку*. Она представља прву у низу монографија из историје

---

³⁷ Р. В. КАТИЋ, Спис о маларији из Хиландарског медицинског кодекса бр. 517, *Зборник радова САН* 58 – ИМИ 5 (1958) 205–224 [R. V. KATIĆ, Spis o malariji iz Hilendarskog medicinskog kodeksa br. 517, *Zbornik radova SAN* 58 – IMI 5 (1958) 205–224].

српске медицине у Катићевом богатом списатељском опусу. У књизи аутор изнова истиче значај Хиландарског медицинског кодекса као „најдрагоценијег споменика српске медицинске културе“ (стр. 66) и исправно указује на чињеницу да штиво из хиландарског зборника није слично ни једном познатом српском тексту – „ако се садржај овога кодекса упореди са осталим нашим познатим медицинским кодексима, види се да он нема сличности ни са једним“ (стр. 77). У књизи су на два различита места сумирани резултати претходних истраживања на хиландарском кодексу – у поглављу које се односи на медицинска штива (стр. 66–79) и у делу књиге који обрађује болести и њихово лечење (стр. 87–138). За разлику од претходних радова, Катић идентификује девет „списа“ које појединачно наводи (стр. 66–67). Многи састави наводно представљају „извод или превод Галена“, као што су, на пример, они о пулсу, уроскопији или о отровима (стр. 66). Највише пажње Катић је посветио хиландарској фармакопеји, сумирајући ранија запажања и закључке:

„Фармаколошки део овог кодекса је најопширнији. Ми смо садржај овог дела зборника упоређивали са садржином грчког преписа Диоскуридесовог фармаколошког списка из 512. године... Код овог смо установили да ‘Хиландарски медицински кодекс бр. 517’ садржи далеко већи број дрога. Зато сматрамо да се састављач овога зборника служио приликом писања неким познијим преписом Диоскуридесовог кодекса, или пак фармаколошким списом који је био допуњен дрогама које не садржи рукопис Српске болнице у Цариграду“ (стр. 67).

Занимљива је Катићева примедба да је „установио“ да Хиландарски медицински кодекс „садржи далеко већи број дрога“ у односу на примерак Диоскуридове књиге коју је познавао. Таква тврдња није поткрепљена доказима, именима и бројкама описаних или поменутих дрога, те је, самим тим, била погрешна. Катић је вероватно мислио, уколико у виду имамо његове претходне чланак, на дроге које постоје у хиландарској фармакопеји али не и у Диоскуридовом кодексу. Тај податак не казује ништа о квантитету познатих лековитих средстава у оба фармаколошка текста и у обе рукописне књиге. И овог пута аутор неопрезно пореди састав из хиландарског рукописа са садржајем целокупне Диоскуридове књиге с почетка VI века. Није се посумњало ни у цариградску болницу као место трансмисије медицинских знања античког света у средњовековну Србију. За неке монахе-болничаре из цариградске болнице који су познати у грчким изворима изнесено је мишљење да су Срби (в. ниже).

Своје основне погледе на садржај и порекло Хиландарског медицинског кодекса Реља Катић је сажето изнео у четвртој тому *Енциклопедије Југославије* из 1960. године, у посебној одредници посвећеној овој књизи. За хиландарски рукопис је написао да

„on sadrži najveći broj spisa antičke medicine. Od njih su najglavniji: Galenov spis *De diagnoscendis pulsibus...*, veći dio Dioskuridesovog farmakološkog spisa, poveći spis o zaraznim bolestima..., poglavlje o otrovima i protivotrovima... verovatno prevod Galenovog spisa *Antidotarium* i terapijski deo koji obuhvata ginekologiju, pedijatriju i veliki deo interne medicine. Sudeći po sadržini ovog spomenika, njegov sastavljač se najviše služio vizantiskim medicinskim spisima koji su sadržavali i elemente zapadnjačke medicine“.³⁸

6. Кодекс Аниције Јулијане и Краљев ксенон

Реља Катић је био добро упознат са значајем Диоскуридове фармакопеје која је, како каже Џон Ридл, аутор књиге и важних студија о Диоскуриду, више од хиљаду и шесто година сматрана најпрестижнијим ауторитетом у медицини и фармацији.³⁹ У време ренесансе, наставља исти писац, она није морала бити изнова „откривена“ као што је то био случај са многим античким делима, јер никада није престајала да буде актуелна.⁴⁰ Диоскуридов опус чини пет књига које садрже 827 описа дрога биљног, минералног и животињског порекла, са прилично великим бројем рецепата.⁴¹ На значај овог дела указују његови преводи на латински, јерменски и арапски језик.⁴² У контексту хиландарског открића, углед српске средњовековне медицине препознавао се, према мишљењу чланова Секције за историју медицине, ветерине и фармације САН, у постојању ове знамените фармакопеје, односно њених делова, на српском језику. Две чињенице су усмеравале ауторе, пре свега Рељу Катића, на такве закључке: прва, да хиландарски и Диоскуридов кодекс из 512. године садрже фармакопеје са знатним бројем истих дрога распоређених по алфаветном/азбучном редоследу, и друга, да је примерак Дисокурдиове

³⁸ R. KATIĆ, „Hilandarski medicinski kodeks“, *Enciklopedija Jugoslavije* 4 (1960) 3.

³⁹ J. M. RIDDLE, Dioscorides, *Catalogus Translationum et Commentariorum: Medieval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*, vol. 4, eds. F. E. CRANZ – P. O. KRISTELLER, Washington D.C. 1980, 4.

⁴⁰ J. M. RIDDLE, *Dioscorides on Pharmacy and Medicine*, XVIII.

⁴¹ J. M. RIDDLE, „Dioscorides“, *Dictionary of Scientific Biography* 4, ed. CH. C. GILLISPIE, New York 1971, 119–120.

⁴² J. M. RIDDLE, *Dioscorides on Pharmacy and medicine*, XVIII.

књиге био део инвентара „српске“ болнице у Цариграду. Српски превод античког аутора је виђен као резултат трансмисије византијске медицине у Србију, која се могла одиграти посредством Милутинове болнице. Катић је болницу сматрао „српском установом“⁴³ у Цариграду „све време“ њеног постојања и у складу са тим ју је називао „Српска болница и Медицинска школа краља Милутина у Цариграду“;⁴⁴ или је усвојио фразу Станоја Станојевића о „нуклеусу српског медицинског факултета“.⁴⁵ Да би се изнесени ставови могли исправно вредновати, неопходна су додатна објашњења о „српској“ болници и њеном Диоскуридовом кодексу.

Архиепископ Данило II је у *Житију краља Милутина* изнео податак да је краљ Стефан Урош II Милутин (1282–1321) подигао цркву „у месту званом Продром“ (оу мѣста рекомааго продрома), односно у манастиру Св. Јована Претече у Цариграду и при њему „дивне и прекасне палате“ и болницу.⁴⁶ У науци је манастир идентификован са Продромовим манастиром у четврти Петра, недалеко од царске палате у Влахерни.⁴⁷ Милутин је манастир вероватно обновио и даривао после пожара који је 1308. године обухватио тај део града.⁴⁸ Тада је добио дозволу да подигне и болницу општег типа коју је снабдео „мноштвом“ кревета и „меке постеле“ и добрим лекарским надзором. У те сврхе краљ је купио и поклонιο више византијских

⁴³ Р. КАТИЋ, *Медицина код Срба*, 169.

⁴⁴ R. V. KATIĆ, O poreklu odlomaka iz Dioskuridesovog spisa, 107 + слика 4; 110 + сл. 6; 112 + сл. 7.

⁴⁵ Р. В. КАТИЋ, *Порекло српске средњовековне медицине*, Београд 1981, 191 [R. V. KATIĆ, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, Beograd 1981].

⁴⁶ *Животи краљева и архиепископа српских, написао архиепископ Данило и други*, изд. Ђ. ДАНИЧИЋ, Загреб 1866, 134 [*Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih, napisao arhiepiskop Danilo i drugi*, изд. Ђ. DANIČIĆ, Zagreb 1866]; ДАНИЛО ДРУГИ, *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*, превод Л. МИРКОВИЋ, Београд 1988, 131 [DANILO DRUGI, *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih. Službe*, prevod L. MIRKOVIĆ, Beograd 1988].

⁴⁷ М. ЖИВОЛИНОВИЋ, Болница краља Милутина у Цариграду, *ЗРВИ* 16 (1975) 105–117, стр. 107 [M. ŽIVOLINOVIĆ, Bolnica kralja Milutina u Carigradu, *ZRVI* 16 (1975) 105–117]. Уп. U. B. BIRCHLER-ARGYROS, Die Quellen zum Kral-Spital in Konstantinopel, *Gesnerus: Swiss Journal of the History of Medicine and Sciences* 45 (1988) 419–443. За преглед историје манастира и литературе, в. М. НИКОЛИЋ, *Η τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ἀρχόντων προμήθεια* – византијски архонти XV века и религиозне задужбине. Два примера, *ЗРВИ* 49 (2012) 365–385 [M. NIKOLIĆ, *He tou Theou dia ton arhontōn promētheia* – vizantijski arhonti XV veka i religiozne zadužbine. Dva primera, *ZRVI* 49 (2012) 365–385].

⁴⁸ М. ЖИВОЛИНОВИЋ, Болница, 108.

села која су била у обавези да служе болници и издвојио знатна новчана даривања.⁴⁹ У грчком свету ова болница је била позната као Краљев ксенон (Ξενὸν τοῦ Κράλη), односно Краљева болница,⁵⁰ што је била једина успомена на задужбину српског краља у наредним временима. Других података који би указивали на евентуалне везе монаха и особља болнице са Србијом нема.⁵¹ Познато је да је 1321. године хиландарски игуман добио од свог владара, византијског цара, повластицу располагања са три манастирске ћелије у случају посете Цариграду, уз услов да их нико из Србије ни од царевих поданика не користи.⁵² Највероватније због пораста угледа манастира унутар црквене организације у Цариграду крајем XIV века, доброг устројства болнице и богате библиотеке око којих се организовало медицинско образовање, успостављена је током XV века општеобразована установа звана *Католикон Мусион* (Καθολικὸν Μουσεῖον) у којој су се школовали многи грчки људи од пера, архијереји, философи и лекари.⁵³ Један од познатијих учитеља те школе био је писац, лекар и филозоф, грчки хуманиста, Јован Аргиропул из XV века, којег Катић помиње у више наврата да би истакао углед и значај „српске“ болнице у Цариграду. Сачуван је изглед болнице на једној савременој минијатури на којој је представљен и професор Аргиропул за катедром како изучава Аристотела.⁵⁴

У једном тренутку, не зна се када, у Краљеву болницу је доспео најстарији сачувани осликани примерак, више пута помињани Диоскуридов кодекс из око 512. године. Књига је исписана на пергаментним листовима, грчком унцијалом, а на сваком листу је била осликана по једна биљка која је требало да визуелно представи текстуални

⁴⁹ *Животи краљева и архиепископа*, 134; ДАНИЛО ДРУГИ, *Животи*, 131.

⁵⁰ М. ЖИВОЛИНОВИЋ, *Болница*, 113.

⁵¹ Ако је и било извесних веза Милутиновог Ксенона са каснијим српским владарима, подаци о томе „нестали су са целокупном његовом архивом“ (М. ЖИВОЛИНОВИЋ, *Болница*, 111).

⁵² М. ЖИВОЛИНОВИЋ, *Болница*, 108.

⁵³ F. FUCHS, *Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter*, *Byzantinisches Archiv* 8, Amsterdam 1964² (Leipzig 1926), 71–73; L. Breje, *Vizantijska civilizacija*, превела I. NIKOLAJEVIĆ, Beograd 1976, 431–435; М. ЖИВОЛИНОВИЋ, *Болница*, 112–114.

⁵⁴ Р. ЛЈУБИНКОВИЋ, *Једна минијатура у Ms. Varocci 84 – у Оксфорду, Музеји 7* (1952) 66–72 [R. LJUBINKOVIĆ, *Jedna minijatura u Ms. Varocci 84 – u Oksfordu, Muzeji 7* (1952) 66–72]. Сигнатура рукописа је Ms. Varocci 87 и он садржи Аристотелов *Органон* и друге текстове из логике – I. HUTTER, *Oxford Bodleian Library II, Corpus der byzantinischen Miniaturenhandschriften*, Stuttgart 1978, 85–86, 302, 309, Abb. 647.

опис дроге из биљног света. Научна, практична и естетска вредност књиге у знатној мери је допринела њеном очувању до наших дана. Она је настала као захвални дар локалног становништва патрицији Аницији Јулијани због њене улоге у подизању цркве у околини Цариграда. Аниција је била ћерка западноримског цара Олибрија из 472. године и припадала је крупној аристократији. Поклон је одговарао њеном ктиторском делу и друштвеном угледу.⁵⁵

Међутим, кодекс не садржи Диоскуридову фармакопеју у целини, већ описе дрога биљног порекла којима су придодати јасно назначени пасуси из дела античких аутора Кратеваса и Галена.⁵⁶ Последњих стотинак листова садржи више медицинских и њима сличних текстова, често парафразирааних дела познатих аутора, док су последњи листови преузети из богослужбене књиге, минеја из XI века.⁵⁷

У Кодексу је исписан запис на грчком језику који сведочи да се књига налазила у Краљевој болници 1406. године. Тада је рукопис, ради заштите од пропадања, изнова укоричио грчки писац, учитељ и љубитељ књиге, будући митрополит Селимврије, Јован Хортасмен, а на иницијативу и о трошку болничара и монаха Натанаила.⁵⁸ Катић је, без неког разлога, овог монаха сматрао за Србина,⁵⁹ пошто је био склон, како је речено, да Краљев ксенон сматра „српском болницом у Цариграду“, односно аутономном заједницом српских лекара и болничара у Византијском царству.⁶⁰

⁵⁵ A. VON PREMIERSTEIN, Anicia Juliana im Wiener Dioskorides-Kodex, *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien* 24 (1903) 105–124; M. COLLINS, *Medieval Herbals. The Illustrative Traditions*, London – Toronto 2000, 39–50.

⁵⁶ J. M. RIDDLE, *Dioscorides on Pharmacy and Medicine*, 181, 251, нап. 40.

⁵⁷ Опис рукописа: H. HUNGER – O. KRESTEN, *Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek. Teil 2: Codices juridici, Codices medici*, Wien 1969, 37–41.

⁵⁸ М. ЖИВОЛИНОВИЋ, Болница, 106, нап. 5; А-М. TALBOT, „Chortasmenos, John“, *The Oxford Dictionary of Byzantium* I, Oxford 1991, 431–432.

⁵⁹ „... запис Србина болничара Натанаила“ (Р. В. КАТИЋ, Терапијски кодекси, 69) или „... српски монах Натанаило који је радио као болничар“ (Р. КАТИЋ, *Медицина код Срба*, 170); уп. R. КАТИЋ – L. STANOJEVIĆ, L'influence de la médecine byzantine sur la médecine Serbe du Moyen Âge, *Communication au XVIIe Congrès International d'Histoire de la Médecine*, Athènes 1960, 342; Р. КАТИЋ, *Српска медицина од XI до XIX века*, Београд 1967, 178, 306 [R. КАТИЋ, *Srpska medicina od XI do XIX veka*, Београд 1967]. Монах Натанаил се помиње и у једном другом грчком извору, заједно са више монаха Продромовог манастира, без назнаке да се ради о српским монасима – М. ЖИВОЛИНОВИЋ, Болница, 112.

⁶⁰ Р. КАТИЋ, *Медицина код Срба*, 74, сл. 19а; 75, сл. 19б; 78, сл. 21. Осим имена болнице, сећање на Милутинову задужбину вероватно је постојало код

Подаци који би Кодекс Аниције Јулијане довели у везу са лекарима или медицинским штивом у Србији не постоје. Садржај хиландарског састава о дрогама такође не иде томе у прилог. Ипак, у првим Катићевим радовима, у *Историји ветеринарства Србије* (1957) и *Медицини код Срба у средњем веку* (1958), објављено је више снимака из Кодекса Аниције Јулијане. Мада је после својих првих разматрања Катић променио мишљење и недвосмислено се изјаснио да примерак Кодекса није послужио као предлог за српски превод, његово присуство у Краљевој болници и старање наводно српског монаха и болничара о њему, било је довољно да књигу сматра, барем делимично, наслеђем српске средњовековне медицинске библиотеке.⁶¹

Уз несвакидашње минијатуре биљака, Кодекс Аниције Јулијане је необичан по томе што су у њему дроге распоређене према алфаветном редоследу, што није њихов оригинални распоред. Диоскурид је дроге груписао према сродности њихових својстава и фармацеутских одлика, сматрајући да је таква класификација боља од алфаветне.⁶² Да је имао оригиналну верзију пред собом, Катић би можда био обазривији у разматрањима хиландарског текста. Извесну опрезност је, ипак, показао приметивши присуство појединих дрога које познаантички Кодекс није познавао. Такво несагласје је, видели смо, премостио спекулацијом о каснијој проширеној редакцији Диоскуридове фармакопеје која је послужила за превођење, без детаљнијег разматрања рукописног наслеђа њеног грчког или латинског

угледних Српкиња у Цариграду, као у случају византијске царице Јелене, која је манастиру даровала новац да купи имање зарад непрестаног обележавања помена њеном покојном оцу Константину Драгашу, или у случају извесне српске аристократкиње која је на управу добила Продромов манастир у Петри по османском освајању Цариграда – М. ЖИВОЛИНОВИЋ, Болница, 111–112, 115; за царицу Јелену, в. М. НИКОЛИЋ, *Јелена Драгаш Палеологина – последња царица РOMEЈА*, Београд 2018, 49, 81–82 [М. НИКОЛИЋ, *Jelena Dragaš Paleologina – poslednja carica Romeja*, Beograd 2018].

⁶¹ У време развоја српске историографије изречена је неутемељена претпоставка (Р. Ј. ШАФАРИЋ, *Geschichte des serbischen Schriftthums*, herausgegeben von JOSEF JIREŠEK, Prag 1865, 86) да је Кодекс Аниције Јулијане припадао краљу Милутину који га је, уз друге скупоцене поклоне, даровао својој новооснованој цариградској болници. Њу је касније поновио Р. ЈЕРЕМИЋ, Грађа за историју здравствених прилика у југословенским земљама, *Гласник Министарства народног здравља* 6 (1925) 484 [Р. ЈЕРЕМИЋ, *Građa za historiju zdravstvenih prilika u jugoslovenskim zemljama*, Glasnik Ministarstva narodnog zdravlja 6 (1925)]. О томе: М. Д. GRMEK, *Nekoliko riječi pro domo sua u povodu Katićeva članka o srpskim srednjovjekovnim bolnicama*, *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae* (= *Acta historica MPhV*) 7/1–2 (1967) 160.

⁶² J. M. RIDDLE, *Dioscorides on Pharmacy and Medicine*, 21, 22.

текста. Дроге по којима се хиландарски састав разликује, углавном арапског и оријенталног порекла, уобичајене су у средњовековним фармакопејама.

И заиста, у средњем веку су нове дроге биле уврштене у преводе Диоскуридовог дела. Унете су у стару позноантичку латинску верзију која је током XI или почетком XII века прераспоређена на нову абecedну редакцију.⁶³ Слично је било са новим арапским преводом из друге половине X столећа, који је допуњен дрогама добропознатим у арапској медицини, а које се не налазе код Диоскурида.⁶⁴

Можда је другачија структура хиландарског текста и присуство нових дрога требало да буде снажније упозорење за Катића приликом поређења садржаја са славном античком фармакопејом. Чак и излагање основних карактеристика дроге којим отпочиње сваки њен појединачни опис, указује на другачије обрасце. Поменуте одлике нису промакле једном другом историчару медицине, што је истраживање хиландарског рукописа усмерило у другачијем, а убрзо се показало, и ваљаном смеру.

7. Грмеков заокрет у односу на Катића

Сасвим другачије погледе на порекло медицинских састава из хиландарског рукописа пружио је Катићев млађи колега, познати историчар медицине и науке Мирко Дражен Грмек (1924–2000), у то време доцент и ванредни професор Медицинског факултета у Загребу.⁶⁵ Своје интересовање за хиландарски зборник показао је врло брзо по његовом проналаску. Године 1954. објавио је чланак у којем је указао на значај новооткривене *Jatrosocijije o vsakoј veštini* и „kompendija o prepoznavanju bolesti po pulsu i o lijekovima“ за историју српске и јужнословенске медицине.⁶⁶ Истраживања је водио независно од Катића, користећи фотографије које су учињене у време хиландарских научних експедиција и уз извесну сарадњу са Ђорђем Сп. Радојичићем – „zajedno sa prof. Radojčićem pripremam sada edira-

---

⁶³ J. M. RIDDLE, Dioscorides, *Catalogus*, 7, 20, 23–24.

⁶⁴ M. ULLMANN, *Die Medizin im Islam*, Leiden – Köln 1970, 268; J. M. RIDDLE, Dioscorides, *Catalogus*, 7. Уп. *Die Ergänzung Ibn Ġulġul's zur Materia medica des Dioskurides. Arabischer Text nebst kommentierter deutscher Übersetzung*, herausgegeben von A. DIETRICH, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Göttingen 1993.

⁶⁵ M. D. GRMEK, Proučavanje i nastava historije medicine, 10–11; *Hrvatski biografski leksikon* 5, Zagreb 2002, 229–232.

⁶⁶ M. D. GRMEK, Izvori za proučavanje povijesti medicine kod Hrvata do XIII. stoljeća, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku* 3 (1954) 16–17.

нје тих рукописа“. Током наредних година посветио је знатну пажњу фармаколошким садржајима из хиландарског рукописа на чије је постојање указао. За разлику од Катићевих погледа и прелиминарне оцене Радојичића, Грмекова истраживања су показала да се у хиландарском рукопису не налазе преводи дела античке медицине, нити су учињени са грчког језика. Фармаколошки састав није превод чувене Диоскуридове књиге, већ у историји медицине мање славне *Књиге о једноставним лековима (Liber de simplicibus medicinis)* слабо познатог аутора Матеја Платеарија, представника салернске медицинске школе. За *Медицинску енциклопедију* Југослаvensког лексикографског завода која је објављивање свог вишетомног издања отпочела 1958. године, Грмек је написао следеће:

„Тaj медицински рукопис није преведен с грчког језика, како се то у прво вријеме мислило, него је преведен са латинског. Фармаколошки дио хиландарског рукописа дослован је пријевод Платеаријева дјела *Circa instans*“.⁶⁷

Сличне тврдње аутор је изнео и у другим прегледним радовима из историје југословенске и словенске медицине. У општем прегледу источнословенских медицинских рукописа из 1959. године који је настао из предавања одржаног 6. јуна исте године у Паризу, истакао је да хиландарски кодекс није детаљно проучен и да његов важан део заузима фармакопеја чији је извор *Circa instans* Матеја Платеарија.⁶⁸ Слично је поновио у чланку штампаном наредне године, у којем је указао на превод Платеаријеве фармакопеје и на „starosrpske medicinske tekstove“ из „salernskog kulturnog kruga“ који чине хиландарску књигу.⁶⁹

---

⁶⁷ М. Д. ГРМЕК, „Повијест медицине“, *Медицинска енциклопедија* 8 (1963) 205. Иста тврдња је пренета и у одредницу „Platearius“, *Медицинска енциклопедија* 8 (1963) 21. За настанак одреднице аутор (М. Д. ГРМЕК, *Osvrt na članak prof. dr Relje Katića, Acta historica MPhV* 10/2 (1970) 218) помиње 1958, а не 1963. годину коју носи осми том. Да ли је одредница била написана и предата издавачу те године пред излагање Енциклопедије? Без увида у документацију (архив) Лексикографског завода у Загребу не може се одговорити на то питање. Грмек је 1956. године био постављен за помоћног уредника Енциклопедије (*Hrvatski biografski leksikon* 5, 231). Треба напоменути да томови нису објављивани и штампани редом – први и трећи понели су 1959. годину (а штампани су, први 1960. и трећи 1959. године), други 1958. годину (када је заиста и штампан), четврти 1960. годину и тако даље.

⁶⁸ М. Д. ГРМЕК, *Les sciences dans les manuscrits slaves orientaux du Moyen âge, Conférence faite au Palais de la Découverte le 6 juin 1959, Paris 1959*, 37.

⁶⁹ М. Д. ГРМЕК, *Medicina na području Jugoslavije u srednjem vijeku (Kratki povijesni pregled), Medicinar* 11/9–10 (1960) 6.

Најзначајнији рад Мирка Грмека у којем је детаљно представио своје истраживање на старосрпском рукопису јесте *Садржај и подријетло хиландарског медицинског рукописа бр. 517*, који је објављен у Споменику САНУ 1961. године.⁷⁰ Рад представља основно и поуздано полазиште у сваком будућем истраживању садржаја, величине и порекла састава Хиландарског медицинског кодекса. Чланак је настао најкасније до краја октобра 1959. године када је предат за објављивање Српској академији наука.⁷¹ На седници Одељења друштвених наука САН 11. новембра те године одређена су три рецензента, међу којима су изабрани наши познати медијевиста Јорјо Тадић који је такође истраживао у области историје медицине и Ђорђе Сп. Радојичић који је открио хиландарски рукопис.⁷² Рад је добио позитивне рецензије које су представљене на седници истог одељења тек крајем јуна 1960. године,⁷³ да би текст био објављен годину дана касније.

Грмеков чланак се састоји из два основна дела. У првом, насловљеном „Садржај хиландарског рукописа бр. 517“ (стр. 31–39), аутор доноси идентификацију и преглед свих састава Хиландарског медицинског кодекса. Систематски и целовит приступ рукопису издаја га од Катићевог постепеног и парцијалног откривања садржаја. Грмек је указао на постојање 12 састава, односно „расправа“, како их је назвао (стр. 31). Уз једанаест медицинских текстова, идентификовао је пасус из немедицинског штива за који се показало да је старозаветна, неканонска Друга Јездрина књига.⁷⁴ У истој, 12. групи

⁷⁰ М. Д. ГРМЕК, *Садржај и подријетло хиландарског медицинског рукописа бр. 517*, *Споменик САНУ* 110 (1961) 31–44 [М. D. GRMEK, *Sadržaj i podrijetlo hilendarskog medicinskog rukopisa br. 517*, *Spomenik SANU* 110 (1961) 31–44].

⁷¹ „Dne 31. oktobra 1959. poslao sam Srpskoj akademiji nauka rukopis rasprave“ – М. D. GRMEK, *Osvrt na članak*, 221.

⁷² Архив САНУ: Записник X скупа Одељења друштвених наука САН одржаног 11. новембра 1959. године.

⁷³ Архив САНУ: Записник VI скупа Одељења друштвених наука САН одржаног 28. јуна 1960. године.

⁷⁴ М. Д. ГРМЕК, *Садржај и подријетло*, 39 – пасус је назвао „кратка морална поука“ која почиње речима и бысть егда гла(голѣтъ) зоровакелъ ѿ крѣпости женѣ. За идентификацију са старозаветном Другом Јездрином књигом в. М. АПОСТОЛОВ – В. БОТЕВ, Рѣкописи с медицинско съдържание от Атон. Хиландарски медицински сборник № 517, *Palaeobulgarica* 6/1 (1982) 73 [М. APOSTOLOV – V. BOTEV, *Răkopisi s medicinsko sādăržanie ot Aton. Hilendarski medicinski sbornik № 517*, *Palaeobulgarica* 6/1 (1982)]. Реч је о пасусу који обухвата стихове 32–42 – уп. *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English with Introductions and Critical and Explanatory Notes to the Several Books*, edited in conjunction with many scholars by R. H. CHARLES, Volume I: *Apocrypha*, Oxford

текстова, указао је и на записе на грчком језику које је својевремено приметио Радојичић (стр. 39), а који су касније у више наврата дописивани на маргинама или белинама књиге. Сваком тексту је утврђена његова структура (поглавља, потпоглавља и слично) и фолијација. У другом делу чланка, „О подријетлу текстова у Хиландарском рукопису бр. 517“ (стр. 39–45), аутор разматра више важних питања у вези са настанком књиге и пореклом њеног садржаја. Почиње од тога да ли хиландарски текстови представљају преводе или изворне саставе. Пошто су преводи, да ли су преведени са грчког или латинског језика? Када су настали изворни текстови, када је настао српски превод? Да ли је хиландарски рукопис препис са старијег предлошка? Сва та питања, сматра аутор, коначни одговор могу добити тек после „исправног едировања“, односно савременог издања Кодекса. Претходно је требало превазићи садашње стање рукописне књиге у којој су листови испретурани приликом њеног последњег препевивања. То је захтевало прецизно утврђивање величине састава, како се не би поновила грешка из појединих Катићевих и Станојевићевих издања у којима није увек објављен целовит текст, као у случају утврђивања болести помоћу мокраће (стр. 31). Касније је Катић исправио погрешку у свом издању хиландарског рукописа из 1989. године,⁷⁵ али се то исто, ипак, није догодило са трактатом о отровима јер се поновила грешка из издања из 1956, пошто је Грмекова фолијација била занемарена.

Мирко Грмек је с правом сматрао да су његова истраживања на тексту хиландарског рукописа утврдила основне правце, односно да „могу већ пружити рјешење језгре наведених проблема, и тиме зацртати смјернице за будуће истраживаче“ (стр. 39). Он је у свом чланку јасно указао на недвосмислено западне текстове Хиландарског медицинског кодекса:

„При анализи садржаја и језичких особина хиландарског кодекса све ми се више наметала мисао, да његово подријетло треба тражити на Западу, а не на Истоку. Медицинске теорије, које се износе у том рукопису, вјеран су одраз научавања салернске медицинске школе. Када писац хиландарског кодекса не зна за народни назив неке болести или неког лијека, он се не служи грчким стручним терминима него

1913, 31–32. О Јездри в. *Енциклопедија православља II*, Београд 2002, 854 [*Enciklopedija pravoslavlja II*, Beograd 2002].

⁷⁵ М. Д. ГРМЕК, Садржај и подријетло, 31. За Катићев и Станојевићев чланак в. горе нап. 34. У издању хиландарског зборника Катић је објавио потпуни текст са преводом на савремени језик: *ХМК* 1989, 214–231.

употребљава називе, који су по својој етимологији латински. Његов узор, дакако није, класична медицинска латинштина *Целзова*, него терминологија која се употребљавала у средњовековној јужној и средњој Италији“ (40).

Аутор износи сасвим другачије закључке о атрибуцији и пореклу хиландарских састава од својих београдских колега Катића и Станојевића. Састави о пулсу, уроскопији, отровима, заразним болестима и другом, не представљају оригинална дела античких ауторитета или њихове античке и византијске прераде, већ текстове средњовековних латинских лекара-писаца или текстове који су преведени са латинског језика. На пример, Грмек сматра да није немогуће да поједина терапијска упутства могу потицати и од византијског лекара Јована Актуарија (прва половина XIV века), али да су преузета из латинског текста, чији је превод са грчког настао у XV столећу (стр. 40, 43). Латински текстови преведени на старосрпски нису морали бити оригинални састави или прераде латинских лекара-писаца. У нашем недавном истраживању показали смо да хиландарски трактат о отровима представља превод основних поглавља из Авицениног трактата о отровима и да је учињен са латинског текста који је са арапског био преведен у Шпанији крајем XII века.⁷⁶ У највећем броју састава, како је у свом чланку истакао Грмек, позива се не само на античке и рановизантијске ауторе као што су Гален и Хипократ, Аристотел, Диоскурид, Теофил Протоспатар, или на арапске писце, Авицену, који су уједно били и ауторитети западне медицине, већ и на низ латинских лекара-писаца, као што су Константин Афрички, Мацер Флоридус, Платеарије, Гилберт Англикус, Герард де Соло, Венсан од Бовеа и на њихова дела, *Viaticum* Константина Афричког или Платеаријеву *Circa instans* и слично (стр. 36).

Највише пажње Грмек је, као уосталом и Катић, посветио најзначајнијем, фармаколошком саставу који је сматрао „осовином хиландарског кодекса“ (стр. 40). Ту целину он није видео као јединствен текст, већ као два трактата, један о једноставним (*simplicia*) и други о сложеним (*composita*) лековима. О првом саставу каже следеће:

⁷⁶ С. БОЈАНИН, Превод трактата о отровима из Авицениног Канона медицине у Хиландарском медицинском кодексу, *Танка линија: између лека и отрова*, ур. И. СТАНИЋ – Ј. МАНОЈЛОВИЋ – С. МИТРОВИЋ, Београд 2022, 64–97 [S. BOJANIN, Prevod traktata o otrovima iz Aviceninog Kanona medicine u Hilandarskom medicinskom kodeksu, *Tanka linija: između leka i otrova*, ur. I. STANIĆ – J. MANOJLOVIĆ – S. MITROVIĆ, Beograd 2022, 64–97].

„Схвативши по називима дрога да извор хиландарског трактата мора бити неко латинско (највјеројатније јужноиталијанско) фармаколошко дјело из раздобља од XI од XIV стољећа, успио сам утврдити, да је то знаменита салернска фармакопеја ‘De simplici medicina’, спомињана у латинској литератури најчешће по њеним почетним ријечима ‘Circa instans’. Аутор тог дјела је *Matthaeus Platearius*, припадник познате салернске лијечничке обитељи“ (стр. 40).

Средњовековна латинска фармакопеја се у хиландарском зборнику препознаје на више начина. На то је Грмек упозорио Катића већ 1955. године по изласку из штампе првих Катићевих чланака о хиландарском рукопису, „да се српски текст не слаже с грчким оригиналом *Диоскуридова* дјела“ (стр. 39). Хиландарска фармакопеја садржи другачије схематске описе дрога, јер се већ у инципиту указује на комплексацију дроге (врућа, хладна, сува, влажна у одређеном степену), „што у I. стољећу још није постојало научавање о комплексацијама лијекова, које је битна ознака хиландарског текста“ (стр. 34). Аутор примећује да се дроге којих нема у Диоскуридовом делу налазе у старосрпској и латинској фармакопеји. У хиландарском спису о једноставним лековима позива се на ауторитете латинске медицине као што су Хипократ, Гален, Диоскурид, Авицена, Константин Афрички, што показује да аутор оригиналног текста потиче из епохе средњег века. Слично је и са горепоменутих текстовима о пулсу, уроскопији или отровима у којима се позива на Галенов ауторитет, што не указује, види смо, на његово ауторство. Ради илустрације текстуалног односа две фармакопеје, Грмек упоредо доноси опис дроге агарико (*agaricus*) из хиландарског рукописа и из латинске *Circa instans* (стр. 41–42).⁷⁷

Liber de simplici medicina или краће *Circa instans* према почетним речима књиге, садржи знатно мањи број описа дрога од Диоскуридове *De material medica*, између 250 и 270, које су абecedно распооређене. Њихов број се разликује у зависности од редакције текста и рукописне традиције.⁷⁸ Старо штампано издање садржи укупно 273

⁷⁷ Према латинској и старосрпској књизи, агарико је печурка (*est quasi fungus* или *кста* како *онћи петџрке*), што је тачно – P. DE VOS, *European materia medica in Historical Texts: Longevity of a Tradition and Implications for Future Use, Journal of Ethnopharmacology* 132 (2010) 32; док је у трећој књизи *Pedanii Dioscuridis Anazarbei, De materia medica, libri quinque*, Vol. II, ed. M. WELLMANN, Berolini 1906, 1 – представљен као корен (*ρίζα*).

⁷⁸ I. VENTURA, *Medieval Pharmacy and the Arabic Heritage: The Salernitan Collection Circa instans, Micrologus: Nature, Sciences and Medieval Societies* 24 (2016) 340.

монографије.⁷⁹ За салернску фармакопеју је својевремено у науци речено да је „постала један од прототипа наших западних фармакопеја“.⁸⁰ Ауторство се уобичајено приписује Матеју Платеарију, слабо познатом члану салернске лекарске породице, те се у новије време за аутора *Circa instans* предлаже одредница Псеудо-Матеј Платеариј.⁸¹ Компилација је настала на искуствима салернске медицинске школе и заснива се на текстовима *Liber de gradibus* Константина Афричког, латинском преводу Диоскурида (*Dioscorides langobardus*), делу Мацера Флоридуса и другим.⁸² Ова чињеница објашњава присуство истих дрога у грчкој, латинској и словенској фармакопеји, што је довело до погрешне идентификације са Диоскуридовим делом. У хиландарском рукопису, на три одвојена места, сачувано је 146 различитих описа дрога које је Мирко Грмек пажљиво пописао (стр. 33–34).

Други фармаколошки текст, знатно мањег обима, преузет је из салернског трактата о сложеним лековима који је познат као Николин антидотаријум (*Antidotarium Nicolai*), чији је аутор такође историјски недовољно позната особа,⁸³ и из коментара Матеје Платеарија на тај текст (стр. 42).

Платеаријева фармакопеја и Николин антидотаријум настали су у XII столећу и сматрају се најзначајнијим фармаколошким делима проистеклим из медицинске школе у Салерну. Представљали су основне приручнике фармацеутске струке у латинској и западној

---

⁷⁹ F. J. ANDERSON, *New Light on Circa instans, Pharmacy in History* 20/2 (1978) 65.

⁸⁰ G. SARTON, *Introduction to the History of Science*, vol. 2/1, Baltimore 1931, 241.

⁸¹ I. VENTURA, *Il Circa instans dello Pseudo-Matteo Plateario: per una storia della diffusione, verso la preparazione di un'edizione*, *Minerva* 23 (2010) 35–80.

⁸² G. KEIL, „Circa instans“, *Lexikon des Mittelalters* 2 (1999) 2094–2097. J. M. RIDDLE, *Dioscorides, Catalogus*, 8 – указује на утицаје Диоскуридовог дела на латинске средњовековне фармакопеје. Уп. I. VENTURA, *Medieval Pharmacy*, 339–401.

⁸³ О салернском саставу в. G. KEIL, „Antidotarium Nicolai“, *Lexikon des Mittelalters* 1 (1999) 708–710; L. GLESINGER, „Antidotarij“, *Medicinska enciklopedija* 1 (1959) 452. Извесне фразе нису преведене, већ су транскрибоване на ћирилицу и употребљене као тајни језик струке – С. БОЈАНИН, *Хиландарски медицински кодекс и научна медицина на средњовековном Балкану, Средновековните Балкани като световен крџстопџт: контакти и обмен*, ред. Л. СИМЕОНОВА – Л. ТАСЕВА, Софија 2017, 291 [S. BOJANIN, *Hilandarski medicinski kodeks i naučna medicina na srednjovekovnom Balkanu, Srednovekovnite Balkani kato svetoven krăstopăt: kontakti i obmen*, eds. L. SIMEONOVA – L. TASEVA, Sofija 2017].

Европи до XVI столећа.⁸⁴ Сачуван је значајан број њихових преписа, али и превода на више говорних језика Европе.⁸⁵ У те преводе убрајају се описи дрога и пасуси из Хиландарског медицинског кодекса.

Када је реч о другим саставима хиландарског зборника, Грмек примећује да они обрађују теме о којима се „веома често писало у латинској средњовековној медицинској књижевности“ и да „досадашње упоређивање... дало је негативне резултате“ (стр. 42).⁸⁶

Питање времена настанка српског превода медицинских текстова, њихових преводилаца, као и ауторства многих латинских састава, остаје у домену претпоставки. Указује се да хиландарски рукопис из XVI столећа представља препис и „да пријевод потјече из XV столећа“ (стр. 43). О томе да је данашњи рукопис препис, изричито сведоче његови кописи који помињу „извод“ са кога се преписивало.⁸⁷ На основу испитаних превода, Грмек износи мишљење да „преводац је морао бити човијек ријетко велика знања“ који је „у стручном погледу изврсно разумио текст, тј. да је познавао теоретску медицину свога времена“ (стр. 43). Што се старосрпског језика тиче, аутор указује да је потребно обавити „стручну филолошку обраду“ рукописа (стр. 43). Изгледа да су за превод одабрани састави из једног или неколико „типичних збирних латинских кодекса“ који су служили лекарима као „драгоцјени *vade-mecum*“ (стр. 43).

Дуже времена по предаји свога чланка САНУ, Мирко Грмек је накнадно приложио коментар који је штампан одвојено од рада, под посебном звездицом. У њему каже да је марта 1961. године сазнао, док је његов рад још увек био у штампи, за нови објављен рад Реље Катића о хиландарском зборнику, у којем „је Катић углавном измијенио своја становишта, изнесена у низу ранијих радова“ и изнео резултате „који су у суштини једнаки онима у овој радњи“ (стр. 43).

8. Катићев заокрет у односу на своја ранија истраживања

Чланак који помиње Мирко Грмек јесте *Хиландарски медицински кодекс БР. 517*, објављен у Зборнику радова САНУ за 1960, у

---

⁸⁴ J. M. RIDDLE, *Theory and Practice in Medieval Medicine*, *Viator* 5 (1974) 171.

⁸⁵ За Књигу о једноставним лековима (*Circa instans*), в. I. VENTURA, *Medieval Pharmacy*, 339.

⁸⁶ Грмек је учинио поређење текстова са њему познатим латинским саставима, уз помоћ, према сопственим речима, Лавослава Глесингера (1901–1986), свог загребачког колеге и уваженог познаваоца историје медицине.

⁸⁷ *ХМК* 1989, xxxviii.

свесци бр. 8 Института за медицинска истраживања.⁸⁸ На седници Одељења медицинских наука 14. јануара 1960. године одређена су два рецензента за његову оцену, од којих је један био историчар Јорјо Тадић, нешто раније одређен и за рецензента Грмековог рада. Маја исте године, рецензенти су о чланку дали позитивно мишљење.⁸⁹

Овог пута Катић је изнео сасвим супротне ставове од раније изречених, без критичког осврта на своја претходна разматрања. Текстове у Хиландарском медицинском кодексу не препознаје више као преводе са грчког језика нити у њима види византијске посреднике у упознавању српске медицине са хипократско-галенском медицином. Хиландарски састави су настали као плод западних медицинских школа.

„... Хиландарски медицински кодекс представљао би зборник настао под утицајем западњачке медицине која је преко школе у Салерну и других медицинских школа, насталих под њеним утицајем, наставила да негује Хипократско-Галенску медицину“ (стр. 111).

Разлоге за наведену тврдњу види у томе што се у хиландарском рукопису „поред класичних античких медицинских писаца (Диоскурида, Хипократа, Галена итд.) спомињу и аутори Салернске и Монпелске медицинске школе“ (стр. 108). Он набраја ауторе и њихова дела која се помињу у саставима хиландарског рукописа (стр. 108–109). Тако је после седам година интензивних истраживања Катић отворено указао на значај ауторитета западне медицине и њених латинских аутора приликом оцене садржаја Кодекса. Једино се при процени трактата о отровима држао става да „спис садржи одломке познатог Галеновог списка *О отровима*“ (стр. 84). Слично Грмеку, издвојио је тринаест посебних текстова и указао на обим сваког од њих (стр. 75–104), имајући овог пута у виду да су листови рукописне књиге испретурано преповезани. Ипак, изнесена фолијација није прецизно урађена јер се неки састави преклапају или су у целини обухваћени другим. Катићева основна идентификација текстова није, такође, сасвим иста као код Грмека и будућа истраживања у том правцу утврдиће њихову коначну величину и број. На присуство пасуса из старозаветне књиге није указано.

Своје раније ставове о фармаколошком саставу Катић је знатно изменио, али их није у потпуности одбацио. Хиландарска фарма-

---

⁸⁸ Р. КАТИЋ, Хиландарски медицински кодекс БР. 517, 71–119.

⁸⁹ *Годишњак САНУ* 67 за 1960, ур. В. ГЛИГОРИЋ, Београд 1962, 48, 53 [*Godišnjak SANU* 67 za 1960, ur. V. GLIGORIĆ, Beograd 1962].

копеја не садржи само превод делова преузетих из Диоскуридове *De materia medica*, већ и пасусе из средњовековне *Circa instans*. Њено ауторство погрешно је приписао Јовану Платеарију (XII век), писцу познатог дела *Practica brevis*.

Значајан помак у односу на ранија истраживања представља, такође, раздвајање састава о једноставним од састава о сложеним лековима. Први садржи 149 сачуваних описа лекова, три више од Грмековог пописа, јер су погрешно уврштене три дроге из трактата о отровима. Текст о сложеним лековима неодређено је назван „Спис о припремању лекова“ (стр. 97, 99) и није препознато да садржи изводе из Николиног антидотаријума.

Занимљив је Катићев концепт мешовите фармакопеје, старогрчке и латинске, античке и средњовековне, у старосрпском преводу Хиландарског медицинског кодекса. Таква појава је необична, што га је навело на размишљање о оригиналној компилацији.

„Последња констатација ишла би у прилог и претпоставци да би се он [тј. фармаколошки састав – прим. С. Б.] могао сматрати пре оригиналним списом, него директним преводом неког списка. У сваком случају, за сада је врло тешко доносити закључке којим се све списима, поред већ наведених, служио састављач нашег кодекса, али горе споменуте чињенице намећу нам озбиљну претпоставку да би се наш Фармаколошки спис могао сматрати и оригиналним списом“ (стр. 83).

Катићев чланак је пун општих оцена и закључака, без доказног поступка. Као илустрацију паушално изнетих оцена, наводимо његов закључак о средњовековном трактату о отровима: „Поред овога препоручује се и месо од зебре као одлично антидотско средство што су препоручивали још стари лекари“ (стр. 84). Међутим, зебра није била *материја медука* „старих лекара“, већ се ради о глоси у хиландарском тексту (унетој вероватно од стране преписивача хиландарског рукописа). Њоме се нетачно објашњава назив дроге који је преузет из италијанског дијалекта, „данула“ (*danula*), односно *donnola*, што значи ласица (лат. *mustela*), чије је месо у античким и средњовековним фармакопејама сматрано за одличан противотров.⁹⁰

Погледи изнети у чланку *Хиландарски медицински кодекс БР. 517* из 1960. године понављају се у каснијим радовима, али их овом приликом нећемо ближе разматрати. Они углавном не садрже анализе садржаја наводних оригинала и превода, све до чланка из 1977.

⁹⁰ С. БОЈАНИН, Превод трактата о отровима, 87–88.

године (в. ниже). Понављања нису увек конзистентна и промаљају се и раније одбачени ставови. За трактат о пулсу чијег аутора Катић није успео да идентификује („uporednim ispitivanjem našeg pisca sa spomenutim delima mi nismo mogli ustanoviti da se radi o njihovom prevodu“) „moglo bi se pretpostaviti da je njegov pisac sam sastavljač Hilandarskog medicinskog kodeksa i da se za njegovo pisanje koristio delima Hipokrata i Galena“.⁹¹ Овде је примењено оно исто домишљање као приликом оцењивања текста о маларији (в. горе). Знатно упорније, Катић се држао ставова о фармакопеји мешовитог састава коју чине „одломци из Диоскуридовог кодекса“ и делови из *Circa instans* Јована Платеарија (!).⁹² У једном чланку је, поводом наводно изнетог гледишта, чак напао Мирка Грмека, и то на следећи начин: „lišeno svake naučne osnove... da ceo Hilendarski kodeks predstavlja prevod dela Circa Instans Jovana Platearius“ – што није став загребачког аутора – и додао: „Ovo može da važi samo za izvesne odlomke iz farmakološkog spisa... a za ostalo ne“.⁹³ Погледи о компилацији фармаколошког списка повремено су са собом повлачили погрешне оцене о „оригиналном“ састављачком подухвату, а не о „директном преводу неког списка“.⁹⁴

9. Преузимања

У раду из 1960. године Реља Катић није поменуо Грмека чије је ставове морао познавати. Ни у својим ранијим радовима није на-

⁹¹ R. KATIĆ, Spis XV ili XVI veka „Beseda ot poznanija bolesti po pipaniju žil“ Hilendarskog medicinskog kodeksa. Prvo naučno delo iz kardiologije u srpskoj medicini, *Acta historica MPhV* 10/1 (1970) 12.

⁹² P. KATIĆ, *Srpska medicina od XI do XIX veka*, 109. Уп. P. V. KATIĆ – L. STANOJEVIĆ, Хиландарски медицински кодекс БР. 517, 700 година медицине у Срба, Београд 1971, 35 [R. V. KATIĆ – L. STANOJEVIĆ, Hilendarski medicinski kodeks BR. 517, 700 godina medicine u Srba, Београд 1971]; R. KATIĆ – D. MILIĆ, Jestestvosloviye i Hilendarski medicinski kodeks br. 517 – dva najznačajnija spomenika srpske medicine XV veka, *Acta historica MPhV* 12 (1972) 20; P. V. KATIĆ, Садржај Хиландарског медицинског кодекса и његово порекло, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* (= *Зборник МС ЈК*) 21 (1973) 75 [R. V. KATIĆ, Sadržaj Hilendarskog medicinskog kodeksa i njegovo poreklo, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* 21 (1973)].

⁹³ R. KATIĆ, Spis XV ili XVI veka, 8. На Катићев напад, M. D. GRMEK, Osvrt na članak, 219, одговорио је следећим речима: „Ne razumijem kako može Katić tvrditi da je autor djela *Circa instans* talijanski liječnik ‘Jovan Platearius’ kad je opće poznato... da je autor tog djela *Matthaeus* Platearius... Katić je pobrkao Matiju Platearija s Jovanom Platearijem...“.

⁹⁴ P. V. KATIĆ – L. STANOJEVIĆ, Хиландарски медицински кодекс БР. 517, 35.

вео Грмеково запажање из 1954. године о постојању фармаколошке целине у хиландарској књизи. Грмек је посведочио да је међу њима постојала комуникација (в. горе), као и о томе да му је послао своје париско предавање објављено 1959. године.⁹⁵ Са своје стране, Катић се није позивао на Грмекова открића ни у својим каснијим радовима, већ је, видели смо, у неколико наврата непријатељски коментаришао његов научни допринос. Критиковао је оно што Грмек никада није написао, као да се „nada da nijedan čitalac neće konzultirati knjigu 110 Spomenika SAN“.⁹⁶ Да ли је Катић знао за садржај рукописа који је Грмек предао за штампу САНУ те јесени 1959. године? Грмек је био убеђен у то, јер се одазвао молби београдског колеге Лазара Станојевића, блиског Катићевог сарадника, и послао му током новембра свој рад који је већ био у процесу вредновања и објављивања.⁹⁷ Имао је, такође, увид у документацију Лексикографског завода у Загребу према којој је Катић одредницу о Хиландарском медицинском кодексу (в. горе) предао истог месеца кад и он своју студију САНУ.⁹⁸ Грмек је указао да је Катић допуњавао свој текст за Зборник радова САН за 1960. све до његовог штампања, те чланак садржи и низ анахронизма. То је тачна тврдња, јер је Академијин одбор узео у јануару 1960. у разматрање рукопис и без додатних сугестија одобрио рад за објављивање (в. горе), док је у штампаној верзији своје место нашла инострана литература из те године, као и признање аутора да је исте године, што могло бити само по предаји рада, обавио истраживања на тексту *Circa instans* у Паризу.⁹⁹ Због исте теме Грмековог и Катићевог чланка Одељење друштвених наука донело је јуна 1960. године одлуку да се оба рада, у договору са Одељењем медицинских наука, штампају заједно и у истом часопису, што се, ипак, није догодило.¹⁰⁰

⁹⁵ М. Д. ГРМЕК, *Osvrt na članak*, 219.

⁹⁶ Исто, 218.

⁹⁷ Исто, 221.

⁹⁸ Исто, 222.

⁹⁹ Исто, 222; уп. Р. КАТИЋ, Хиландарски медицински кодекс БР. 517, 72, 83, 117. На основу података из Академијиних докумената објављених у Годишњаку САНУ, Грмекових коментара и Катићевих текстова, можемо закључити да је Катић дуже времена одбијао да прихвати Грмекове погледе о западном пореклу састава хиландарског рукописа и да је последњу верзију свог чланка из 1960. године уобличио после обављених истраживања у Паризу 1960. године у којима је следио и истовремено испитивао ваљаност Грмекове методологије и закључака.

¹⁰⁰ Напори Одељења друштвених наука да се оба рада објаве заједно нису уродила плодом о чему је Одељење известио његов члан академик Јорјо Та-

Своја прва сумњичења Грмек је изнео у дописаној напомени уз своју расправу из Споменика САН 110, док су отворене оптужбе изнесене крајем исте, 1961. године, у прегледном чланку о истраживањима из историје југословенске медицине: „došlo je tim povodom do nemilog incidenta, jer se R. V. Katić poslužio bitnim podacima iz tuđe radnje još prije njena publiciranja i štampaо ih kao da su rezultat vlastitih истраживања“.¹⁰¹ Другом приликом је био одређенији: „Рећ је била о интерпретацији и проблему подријетла Hilendarskog medicinskog kodeksa br. 517,“ што је дало повода, како Грмек каже, за „otvoreni sukob“.¹⁰² Поводом тих оптужби Катић се није директно изјашњавао, опредељујући се да Грмека представи недовољно добрим познаваоцем српске средњовековне медицине, те га је у пар наврата неосновано оптужио за нестручност.¹⁰³

И поред прихватања става о утицајима западноевропске медицине у виду превода текстова салернске медицинске школе, Катић је дуги низ година одбијао да усвоји друге Грмекове ставове, као оне у вези са трактатом о отровима, јер га је и даље сматрао Галеновим текстом,¹⁰⁴ или се повремено колебао о пореклу трактата о пулсу.

дић – Архив САНУ: Записник са VII скупа Одељења друштвених наука САНУ одржаног 4. октобра 1960. године (није објављено у Годишњаку САНУ за 1960. годину).

¹⁰¹ M. D. GRMEK, Proučavanje i nastava historije medicine, 15.

¹⁰² M. D. GRMEK, Nekoliko riječi pro domo sua, 159.

¹⁰³ Осим лажног навођења Грмекових ставова, Катић је и ставове других аутора које је Грмек пренео у свом прегледном раду о болницама за Медицинску енциклопедију приписао самом Грмеку – R. V. KATIĆ, O sličnosti između bolnice manastira Dečana sa bolnicom Pantokratorovog manastira u Carigradu i vremenu njenog postojanja, *Acta historica MPhV* 4/1–2 (1964) 30, нап. 12, 39–40; M. D. GRMEK, Nekoliko riječi pro domo sua, 159–163. Касније је R. KATIĆ, O načinu prikazivanja „Sadržaja i podrijetla Hilendarskog medicinskog rukopisa br. 517“ od strane M. D. Grmeка, *Acta historica MPhV* 12/1 (1972) 141–146, неоправдано осудио Грмеков приступ у транслитеровању речи и пасуса из Кодекса у Споменику САН као ненаучни, иако је издавач, Српска академија наука, поверио Ђорђу Сп. Радојичићу „да прегледа текстове на старосрпском“ у Грмековом рукопису пре штампања – *Годишњак САНУ* 67 за 1960, 71 (седница Одељења друштвених наука од 8. новембра 1960). Доста тога што је замерио Грмеку, Катић је касније применио у свом издању Кодекса из 1989. године, на пример, реконструкцију изостављеног слова „јер“ у средини и на крају речи. Занимљиво је да Катић ни у овом раду није порицао или коментарисао Грмекове оптужбе, избегавајући да о њима расправља.

¹⁰⁴ О Катићевим и Грмековим ставовима о трактату о отровима, в. С. БОЈАНИН, Превод трактата о отровима, 65–67.

Најупорније се држао својих позиција о фармаколошком саставу мешовитог обележја који обједињује делове и пасусе из античке *De materia medica* и средњовековне *Circa instans*. Дуго времена није препознавао у фармаколошким текстовима састав о сложеним лековима, односно Николин антидотаријум. Следећи корак у приближавању Грмековим открићима, Реља Катић је учинио 1977. године, у чланку објављеном у Зборнику Матице српске за књижевност и језик,¹⁰⁵ када је усвојио основне податке о садржају Кодекса (не без омашки) које је пре шеснаест година изнео загребачки историчар медицине. „Препознао“ је да су пасуси о „пилулама и мастима“ хиландарски састав о сложеним лековима из Антидотаријума, кориговао је број сачуваних описа дрога у спису о једноставним лековима¹⁰⁶ и, коначно, напустио неутемељену представу о Диоскуридовим пасусима. Састав о једноставним лековима препознао је као старосрпски превод *Circa instans* Матеја Платеарија и једино је у вези са њим одао закаснело признање Мирку Грмеку, мада прилично суздржано: „У њему он [Грмек – прим. С. Б.] заступа гледиште да фармаколошки спис представља превод *Circa instans*.“¹⁰⁷ Грмекову атрибуцију Николиног антидотаријума неоправдано је приписао себи.¹⁰⁸ Заправо, Катићево присвајање је било погрешно јер није разликовао писце различитих *антидотаријума*, Николу из Салерна и Николу Препозитуса, који су живели у различитим столећима.¹⁰⁹ Та је грешка поновљена у више

---

¹⁰⁵ Р. В. КАТИЋ, Српски превод *Liber de simplicibus medicina dictus Circa instans* Matthaеusa Plateariusa из Хиландарског медицинског кодекса бр. 517, *Зборник МС КЈ 25/2* (1977) 193–275 [Р. В. КАТИЋ, Српски превод *Liber de simplicibus medicina dictus Circa instans* Matthaеusa Plateariusa из Hilандарског медицинског кодекса бр. 517, *Zbornik MS KJ 25/2* (1977) 193–275].

¹⁰⁶ То је учињено непрецизно – наведено је 145 уместо 146 описа дрога и тај се број понављао у Катићевим каснијим радовима – Р. В. КАТИЋ, *Порекло српске средњовековне медицине*, 131. У издању ХМК 1989, 293–356, у поглављу „Списи о простим лековима“ окупљено је 149 описа у оквиру којих су грешком унесена и три из трактата о отровима (в. горе).

¹⁰⁷ Р. В. КАТИЋ, Српски превод *Liber de simplicibus medicina*, 203.

¹⁰⁸ „Трагајући за пореклом списа о сложеним лековима из Хиландарског медицинског кодекса, установили смо да они потичу из дела N. Prepositus-a: ... *Antidotarium Nicolai cum expositione Platearii*“ – Р. В. КАТИЋ, *Порекло српске средњовековне медицине*, 144; уп. Р. В. КАТИЋ, Српски превод *Liber de simplicibus medicina*, 200; ХМК 1989, XLV.

¹⁰⁹ Катић је поистоветио Француза Николу Препозитуса из Тура, из XV века (в. претходну нап.) са Николом из Салерна који је живео три столећа раније. Ова забуна је постала учесталија код хуманиста од средине XVI века, што се пренело на касније епохе. О томе, G. SARTON, *Introduction to the History*

каснијих радова, као и приликом објављеног издања и превода Хиландарског медицинског кодекса 1989. године.¹¹⁰

10. Закључак

Откриће Хиландарског рукописа бр. 517 је необично значајно за формирање наших основних сазнања о српској средњовековној медицини и фармацији, али и о ботаници, зоологији, металургији и сличном. Захваљујући овој књизи, наша сазнања о српском средњовековном друштву постала су сложенија и разноврснија. Многе од наведених области нису постале предмет детаљнијих научних историјских разматрања, делимично и због, све до недавно, непостојећих истраживања у правцу систематске лексиколошке обраде богатог језичког фонда хиландарског рукописа. Његово откриће затекло је тадашњу српску и југословенску научну јавност неприпремљену, пошто је Кодекс отворио низ истраживачких поља за која се није слутило да могу постојати у изучавању историје средњовековне Србије. На тематском и општекултурном плану, састави из хиландарског рукописа нису се могли уклопити у постојеће концепте о средњовековној ћириличној књизи која се развијала у непосредној вези са грчком писаном речју. Стога, сасвим су разумљиве биле почетне претпоставке о византијском пореклу хиландарских текстова, поготово што се у њима највећим делом преносе концепти хипократско-галенске медицине која је настала на грчком језику. Међутим, ти теоријски погледи превазишли су границе грчког културног круга и у средњем веку су били нераскидиви део научне медицине латинског и арапског света. Ова појава је била занемарена скоро целу једну деценију по открићу хиландарског рукописа. У значајном броју радова преносили су се ставови о Византијском царству као непосредном преносиоцу медицинских знања за која се веровало да потичу директно од пера античких аутора. Галенови текстови о отровима и пулсу или Диоскуридова *De materia medica* сматрани су за текстове преведене на старосрпски језик. Највећи део пажње истраживача привукао је фармаколошки део рукописа у којем се дуго времена препознавала поменута античка фармакопеја. У прилог томе је ишла чињеница да се један од примерака Диоскуридове књиге веома раскошне познантичке израде, почетком XV века налазио у цариградској болници

---

of Science, 293; L. GLESINGER, „Antidotarij“, 452; M. E. v. MATUSCHKA, „Nicolaus Pr(a)epositus“, *Lexikon des Mittelalters* 6 (1999) 1134.

¹¹⁰ ХМК 1989, LXV.

коју је столеће раније подигао српски краљ Милутин. То је утицало да новостечена сазнања из архивске грађе о лекарима и апотекарима приморских комуна и градова који су били у оквирима или у непосредном суседству средњовековне Србије, дуго времена не буду доведена у везу са садржајем хиландарске књиге. Извесна лутања која су обележила прву деценију истраживања – а неке погрешке у појединим сегментима пренете су и у знатно касније издање Хиландарског медицинског кодекса из 1989. године – била су делом резултат недовољног интересовања или смелости истраживача из хуманистичких наука да се упусте у изучавање ове важне књиге. Необични хиландарски текстови постали су предмет интересовања углавном истраживача медицинске струке. Најава из 1954. године о могућој сарадњи лекара и историчара медицине са историчарем, познаваоцем јужнословенске књиге и текстолошких истраживања, није се остварила. Постепено је, крајем шесте деценије XX века, преовладао концепт ширих погледа на разноликост писане српске културе средњег века и одговори о ауторима хиландарских састава и оригиналном језику преведених текстова потражени су у књижевности западноевропске медицине. Тада су успостављена основна сазнања о самој књизи која до данас нису превазиђена и без којих се не могу замислити савремена истраживања Хиландарског медицинског кодекса. Кључним се показало истраживање загребачког историчара медицине Мирка Дражена Грмека које је представљено у виду чланка објављеног у Споменику САН 1961. године. Данас тај чланак представља основни путоказ за даља истраживања, када је реч о величини састава хиландарског рукописа, идентификацији највећих фармаколошких текстова, латинској језичкој припадности преведених састава чији су нам аутори остали непознати или о типу медицинске књиге која је могла послужити за старосрпски превод. У то нас је уверило и наше недавно објављено истраживање о хиландарском трактату о отровима за које се показало да представља превод са латинског језика најзначајнијих поглавља из трактата о отровима из Авицениног Канона медицине, преведеног са арапског крајем XII столећа. Авиценина књига је била основни медицински уџбеник на универзитетима латинске Европе, што додатно потврђује у науци изнето уверење о хиландарској књизи као сведочанству о постојању најважнијих медицинских знања епохе на говорном и прилично развијеном језику медицинске струке средњовековне Србије.

Stanoje Bojanin

**THE FIRST TEN YEARS OF RESEARCH
OF THE HILANDAR MEDICAL CODEX
(1952–1961)**

Summary

The discovery of Hilandar manuscript №517 is particularly significant for the formation of our elementary knowledge about Serbian medieval medicine and pharmacy, as well as botany, zoology, metallurgy, etc. The first ten years of research on the Hilandar Medical Codex since its discovery in 1952 are described in this article. This research was crucial for further development of the history of medieval medicine in Serbia. The works presented were written by the authors from that period, first of all, Relja Katić, Lazar Stojanović and Mirko Grmek, doctors and historians of medicine who left important marks on the study of the history of medicine. However, studies from that period were not equal in importance, and most of them were misleading. At that time, the main issue was determination of the number of medical texts in Hilandar manuscript № 517, their origin, the language of original texts and the authorship. For most of the period, hypotheses on the Old Serbian translation of the ancient authors, primarily Galen's writings and Dioscorides *De materia medica*, and the Byzantine mediation in transmission of the knowledge of the Hippocratic-Galenic medicine were dominant. At the end of the 1950s, it was established that the Hilandar texts were translations not from Greek but from Latin. In that regard, research of Mirko Grmek was important, and with its publishing in 1961 the first and fundamental stage of the work on the Hilandar medical codex was successfully completed. Grmek's work proved that the texts revealed previously unknown influences of the Western medical schools of Salerno and Montpellier on Serbian medicine. Pharmacological works of the Salerno medical school, such as *Circa instans* and the *Antidotarium Nicolai*, were reliably identified in the Hilandar codex №517.

Keywords: Hilandar Medical Codex, medieval medicine and pharmacy, translated literature, Salerno medical school, *Circa instans*, *Antidotarium Nicolai*, Byzantium, Dioscorides, Anicia Juliana Codex, Xenon of the Kral in Constantinople.

Чланак примљен: 11. августа 2022.
Чланак прихваћен: 14. октобра 2022.